

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

128:4. 2008

KORTARE RECENSIONER

Tuomas M. S. Lehtonen & Élisabeth Mornet (red.), *Les Élités nordiques et l'Europe occidentale (XIIe–XVe siècle)*, Actes de la rencontre franco-nordique organisée à Paris 9–10 juin 2005, Paris: Publications de la Sorbonne, 2007. 316 s.

Det finns för närvarande intresse för nordisk medeltidshistoria i Frankrike, särskilt i Paris. Tydligast tar det sig uttryck i doktorsavhandlingar med nordiska ämnen och symposier med åtföljande skrifter såsom den här aktuella volymen. Ett temanummer "Sociétés nordiques en politique XIIe–XVe siècles" trycktes 2006 i tidskriften *Médiévales*, som ges ut av Les Presses Universitaires de Vincennes-Paris VIII.

I den här aktuella uppsatssamlingen redogör Tuomas M. S. Lehtonen inledningsvis för hur den kristna skriftkulturen spreds och blev ett maktmedel för eliterna i områdena kring norra Östersjön. Sverre Bagge redovisar de norska historikerernas skiftande syn – alltsedan 1800-talet – på maktförhållandena i Norge cirka 1100–1300 och Olle Ferm för omformningen av den svenska eliten fram till 1350. Thomas Lindkvist presenterar en elit som saknade motsvarighet utanför Norden, nämligen lagmännen, i detta fall de västgötska. Brian Patrick McGuire skriver om cistercienserna som skandinavisk elit. Corinne Péneau har tidigare översatt Erikskrönikan till franska och disputerat på en avhandling med denna som huvudkälla. Här har hon vidgat sitt intresse till hela rimkrönikeverket och redogör för hur de svenska eliterna under internationellt inflytande framställts däri.

Mer i tiden och rummet begränsade ämnen har uppsatserna om skandinaverna på Irland och deras förbindelser med nordborna i Skottland och på öarna väster därom av Olivier Viron, om Finlands kristnande av Tuomas M. S. Lehtonen, om S:t Henrik av Sini Kangas samt om Lucia Olofsdotter och kulten av S:ta Anna i Åbo stift av Elina Räsänen. Ane L. Bysteds artikel behandlar korstågsideologin och Imitatio Christi hos Anders Sunesen, Bernhard av Clairvaux och Innocentius III.

Vilhelm av Sabina (Guillaume de Modène) är ett välbekant namn i vår kyrkohistoria, men så mycket mer än hans insatser vid kyrkomötet i Skänninge 1248 känner de flesta av oss knappast till. Tyvärr saknas en svensk biografi. Det finns två på tyska från 1920-talet, och Sylvain Gouguenheim redogör här på franska för legatens besök i Norge och Sverige 1247–1248. Författaren använder flitigt diplomaterialet och har olyckligtvis fått med det falska brevet från 25 december 1248 med uppgift om riksrådet, men något sådant fanns inte i Sverige vid denna tid.

Kardinallegaten tycks ha varit en krutgubbe. När han 1247 via England kom till Norden för att kröna den norske kungen och reformera de norska och svenska kyrkorna var han inte mindre än 67 år. Då hade han tidigare under loppet av 25 år tre gånger rest till och från Nordeuropa och i olika omgångar vistats i Preussen,

Estland, Livland och Kurland samt på Bornholm och Gotland. Som förutvarande kansler vid kurian och genom sin övriga verksamhet var han sin tids främste kändare av de religiösa och politiska förhållandena i Europa.

Élisabeth Mornet har valt att studera lundakantorn Bennike Henriksens testamente från år 1358. Den långa texten är tryckt i *Diplomatarium Danicum*, III:5 (1967), och *Svenskt Diplomatarium*, VII:3 (1982), och finns översatt till modern danska i *Danmarks Riges Breve* samt nu även till franska i appendix till uppsatsen. Det intressanta här är att författaren, som är väl bevandrad i både internationell och nordisk litteratur, i detalj har kunnat jämföra vad denna text säger om de religiösa och kulturella förhållandena i Lundakyrkan med motsvarande internationella.

Skrifterna i den stora boksamlingen tycks kaniken ha samlat under studietiden i Paris och Bologna, eventuellt Orléans, och sedan verkligen använt. En jämförelse med den samtida Laon-biskopen Robert le Coqs bibliotek visar att de båda andliga herrarna i stort sett ägde samma böcker, huvudsakligen verk rörande kanonisk och civil rätt. Herr Bennike sägs i olika avseenden ha varit typisk för sin tids kyrkliga elit runt om i Europa.

Raphaëlle Schott skriver om de nordiska ambassadörer som drottning Maragreta sände till det engelska hovet år 1405 och ger här ett smakprov på problemen i sin blivande avhandling om drottning Margareta och de politiska eliterna i Norden 1375–1397. Uppenbarligen anser hon sig kunna nå längre än Eldbjørg Haug, den norska experten på drottning Margaretas politik. År 1405 handlade det för drottningen om att skaffa en brud till systerdottersonen, helst i England som motvikt mot de tyska intressena. Ett förbund med Norges viktiga handelspartner skulle tjäna både utrikes- och unionspolitiska syften. Tanken hade uppkommit redan tidigt på 1390-talet. Förhandlingar med engelsmännen på Helsingborgs slott 1402 hade dock strandat bland annat till följd av dessas krav på militärallians.

Schott intresserar sig i uppsatsen för delegationens geografiska och sociala sammansättning. I den högst kompetenta skaran på sju andliga och världsliga herrar från de tre nordiska rikena ingick domprosten Anders Jonsson i Uppsala och riddarna Ture Bengtsson och Ture Stensson, båda ur den högadliga ätten Bielke. Man lyckades förverkliga drottningens dynastiska ambitioner genom att skickligt ta sig runt sådana komplicerade konstitutionella problem som att av de tre länderna endast Norge var arvrrike, Eriks tveksamma arvsrätt där och successionsfrågan.

Anu Lahtinens uppsats om hur riddaren Klaus Fleming, drottning Margaretas dansk-pommerske gunstling, som lagman kom att slå sig ned i den finska riksdelen omkring 1400 och bli stamfar för flera finländska lagmän och riksråd under 1400- och 1500-talen presenterades på symposiet 2005 som förarbete till en avhandling om familjen Fleming; avhandlingen framlades 2007 på finska. Drottningen behövde en pålitlig ämbetsman i denna då svårhanterliga del av unionen. Att Klaus Fleming och hans familj dessutom rotade sig i sydvästra Finland berodde

på att hans söner och hans dotter gifte sig till betydande godsinnehav i sydvästra Finland.

Det är en allmän uppfattning i litteraturen, särskilt spridd av den engelske historikern Deny Hay, att det under senmedeltiden mest skall ha varit okunniga skojare som sökte sig till Rom för att vid kurian mot betalning skaffa sig de vigningar som förvägrats dem i hemlandet. Tammerforsdocenten Jussi Hanska, som behärskar Vatikanarkivets material väl, ställer sig frågande härtill utifrån uppgifterna i *Libri Formatarum* om Jakob Ulyssons diakon- och prästvigningar vid olika tillfällen 1466. Den blivande ärkebiskopen hade nämligen goda akademiska meriter från flera europeiska universitet när han 1465 kom till Rom för att vid kurian handlägga ärenden åt svenska kyrkan och bevaka sina egna befordringsintressen. Hanska har därför tagit sig före att i görligaste mån titta närmare på de övriga 122 som samtidigt vigdes i Peterskyrkan och Lateranen för att pröva den bild Hay ger i *The church in Italy in the fifteenth century* (1977).

Trots att Hanska av arbetsekonomiska skäl har varit hänvisad till tryckta notiser anser han sig ha fått fram tillräckligt mycket för att visa att det inte främst var rena lycköskare och sådana som inte ville riskera examination hemmavid.¹ Många sägs i själva verket ha tillhört den andliga och kulturella eliten i sina hemländer, andra ha haft ämbeten eller tjänst vid kurian eller studerat i Rom.

De flesta uppsatserna är skrivna på franska, några på engelska; sammanfattningar finns på båda språken.

Birgitta Fritz

Dick Harrison, *Slaveri – 1500 till 1800*, Lund: Historiska media, 2007. 656 s.

Dick Harrison fortsätter i och med den här boken sitt opus om slaveriets globala historia. I den första delen, som publicerades 2006 och recenserades av undertecknad i *Historisk tidskrift* 2007:3, behandlades tidsperioden före år 1500. I denna andra del skriver Harrison om perioden mellan år 1500 och 1800 – när den transatlantiska slavhandeln expanderade som allra mest. Liksom första delen av verket är det här en populärhistorisk forskningsöversikt. Det betyder exempelvis att det inte finns några specifika hänvisningar för enskilda påståenden, utan källförteckningen består enbart av en litteraturlista i slutet av boken, indelad kapitelvis. Vill man ha en bok med detaljerade referenser bör man alltså söka annorstädes.

Även denna gång har Harrison ambitionen att skriva global historia. Han uppmärksammar därför inte bara den transatlantiska slavhandeln och slaveriet i de av européer kontrollerade delarna av Amerika, utan också slaveriet på andra

1. Registren är förtecknade i O. Poncet, *Les entreprises éditoriales liées aux archives du Saint-Siège: histoire et bibliographie (1880–2000)*, tryckt 2003.

kontinenter – exempelvis inom muslimska kulturer i Afrika och Asien. Det bör nämnas att Harrison även beskriver svenska aktörers medverkan i den transatlantiska slavhandeln, vilket sällan uppmärksammats tidigare i svensk historieskrivning. Som en parentes kan nämnas att Harrison något överraskande i den här boken också tar upp slaveriet på den amerikanska kontinenten före européernas ankomst – något som kronologiskt egentligen hör till den period som behandlades i den första delen av trilogin, men som av någon oförklarad anledning alltså tas upp först här.

Precis som i den första delen tar författaren upp en lång rad aspekter av slaveriet och flera olika former av slaveri – allt från det ekonomiska slaveriet på plantagerna i Amerika och Asien till soldat- och haremsslavar inom muslimska samhällen. Harrison fortsätter också att väva ihop enskilda personers öden och beskrivningar av slaveriets fasor för de berörda människorna med mer övergripande ämnen som skildrar slaveriets ekonomiska och sociala strukturer. En relativt stor del av boken ägnas också åt att beskriva slavarnas motstånd mot den brutala institutionen.

I ett översiktsverk av den här typen finns det förstås alltid frågor en författare inte har möjlighet att gå in alltför djupt på. Men särskilt på ett område hade boken tjänat på att vidareutvecklas, nämligen i frågan om vilken betydelse slaveri och slavhandel kom att få för senare ekonomisk och social utveckling. Redan på 1940-talet skrev historikern Eric Williams den mycket omdebatterade boken *Capitalism and slavery*, där han argumenterade för att Storbritanniens industrialisering i hög grad byggde på exploateringen av slavar i de brittiska kolonierna. Andra forskare har senare anammats och vidareutvecklat denna så kallade Williams-hypotes, medan ytterligare andra i stället har ägnat relativt mycket energi åt att vederlägga dessa teorier. Harrison nämner bara denna debatt som hastigast i bokens epilog, utan att egentligen diskutera den seriöst.

I samma anda som Williams-hypotesen har andra forskare menat att den afrikanska kontinenten å sin sida underutvecklades på grund av slavhandeln och slaveriet. Denna fråga ägnar Harrison lite mer utrymme än slaveriets betydelse för Europa. Han konstaterar att vissa afrikanska aktörer var aktiva medhjälpare i den transatlantiska slavhandeln, samtidigt som andra nekade till att delta i människohandeln. Det enda som krävdes för att "säga nej", skriver Harrison, var att viljan fanns. Här känns det som om Harrison förenklar maktproblematiken lite väl mycket. Var det verkligen bara vilja som saknades i de afrikanska nationerna? Hur hade de europeiska slavhandelsaktörerna reagerat om flera afrikanska nationer hade agerat så? Utvecklingen, menar Harrison åtminstone, kom i Afrikas fall att få mycket stora konsekvenser för den afrikanska kontinenten – men de försök forskare har gjort att mer konkret uppskatta hur stor betydelse det fick avfärdar han med att det finns allt för många okända faktorer för att sådana beräkningar skall vara meningsfulla. Det förefaller vara ett orättvist och lättvindigt sätt att avfärda den forskningen – mer konstruktivt hade kanske varit att diskutera i

vilken mån de antaganden som görs om dessa okända faktorer förefaller rimliga eller ej och hur dessa antaganden påverkar de slutsatser som dras.

Att det var ganska stora skillnader i slaveriets utbredning i alla de områden som Harrison diskuterar framgår i boken. I vissa områden var slaveri ett mer marginellt fenomen, medan det i andra regioner genomsyrade hela samhället. I Kapkolonin verkar det ha handlat om några tusental slavar, medan det i Karibien och Brasilien fanns flera miljoner. Jag saknar dock en systematisk sammanställning, som hade givit en tydligare överblick över dessa skillnader.

Boken är mycket omfattande redan som det nu är, och vissa av dessa frågor är möjligen tänkta att inkluderas i trilogins avslutande del. Invändningarna till trots får man därför konstatera att även den här delen är en imponerande översikt över ett stort forskningsfält.

Klas Rönnbäck

Svante Norrhem, Jens Rydström & Hanna Winkvist, *Undantagsmänniskor: en svensk HBT-historia*, Stockholm: Norstedts akademiska förlag, 2008. 222 s.

Undantagsmänniskor. Så beskrev filosofen Pontus Wikner sig själv och andra som känner begär och älskar personer av samma kön. Det var 1800-tal och den samkönade relationen var straffbar, förklarad som synd av kyrkan och som perversion av en framväxande sexualvetenskap. Boken *Undantagsmänniskor* är ett översiktsverk om samkönad sexualitet och kärlek liksom om könsöverskridanden från förkristen tid till i dag. Den riktar sig till en intresserad allmänhet och till skolor, myndigheter och organisationer. En ytterligare intention är att boken skall kunna användas som kurslitteratur på högskolekurser i historia och genusvetenskap. Författarna, historikerna Svante Norrhem, Jens Rydström och Hanna Winkvist, är med sina forskningserfarenheter inom svensk homohistoria och genusvetenskap synnerligen väl lämpade för uppgiften och det är oerhört glädjande att denna bok nu finns att tillgå. Under senare år har den historiska forskningen kring samkönat begär – men mindre kring bisexuella och transpersoner – varit livaktigt. Mycket har gjorts, mycket återstår att göra. Vad som saknats är översikten, den introducerande och sammanfattande läroboken. Förra året utkom visserligen den av Robert Aldrich redigerade *Gay: en världshistoria* i svensk översättning, men det behövs naturligtvis en bok om den svenska HBT-historien och som sätter in denna i ett större sammanhang.

Undantagsmänniskor berättar om HBT-personers liv och erfarenheter, glädjeämnen och umbäranden. Den berättar om juridik och politik genom historien, om osynliggöranden, diskriminering och frigörelse. HBT är förutom en akronym i detta sammanhang även en anakronism, vilket författarna är väl medvetna om. Homosexualitet, bisexualitet, transvestism, transsexualism och transgender är,

liksom heterosexualitet, moderna begrepp. En utgångspunkt är att kön och sexualitet är historiskt och kulturellt föränderliga kategorier, och författarna vill även ge en bild av den genusteoretiska diskussionen kring kroppar, kön och känslor som förts under de senaste decennierna. Kortfattat förklaras konstruktivism och essentialism, presenteras Laqueurs, Foucaults och Butlers teorier, och introduceras queera perspektiv.

Den historiska framställningen tar sin början i mesolitisk tid och en samling gravplatser i Skateholm där arkeologer visat på den troliga förekomsten av könsöverskridande shamaner och samkönad sexualitet. Därefter diskuteras vikingatida källor vilka ger viss information om kvinnliga könsöverskridare men ingen om kvinnors samkönade begär. Sex mellan män beskrevs men kunde också fördömas. Den passiva parten i ett samlag ansågs omanlig och förhånades, medan den aktiva parten verkar ha accepterats. Den sexuella akten var en makthandling, ibland våldshandling, i vilken den aktive mannen var överordnad såväl män som kvinnor. Författarna gör jämförelser med den grekiska homoerotiken som även den var hierarkisk, men finner att manligheten betonades mer i vikingasamhället. Så följde medeltiden, vilken präglades av kristendomens spridning och den kristna kyrkans allt starkare inflytande över sexualitet och äktenskap. Könsöverskridanden och samkönad sexualitet tolkades allt mer som brott mot Guds ordning, och anklagelser kunde även riktas mot överheten. Kung Magnus Eriksson påstods ha manliga älskare och i den tid av digerdöd och ekonomisk kris som rådde kunde detta användas mot honom. Birgitta Birgersdotter, sedermera heliga Birgitta, menade att de olyckor som drog över landet berodde på kungens syndfulla leverne och gav honom tillmålet Magnus Smek. Den samkönade sexualiteten hade ännu inte blivit ett brott i juridisk mening utan betecknades som en synd. analsex mellan män sågs särskilt allvarligt på medan kvinnors samkönade sexuella relationer inte krävde samma botgöring. Den stora synden var dock, och fortsatte vara, utomäktenskapligt sex mellan man och kvinna.

Med 1608 års lag förbjöds samkönat sex mellan män, något som redan skett i större delen av Europa under 1500-talet. Straffen var stränga men för svensk del var rättsfallen få – åtta fall under drygt 100 år. Kvinnors samkönade sexualitet berördes inte i lagstiftningen, men kvinnor kunde ändå hamna inför rätta. Ulrika Eleonora Stålhammar klädde sig på 1700-talet i manskläder, blev soldat och gifte sig med pigan Maria Lönman. Efter avslöjandet många år senare dömdes de båda, men mildt. Deras brott var inte att de haft sex med varandra utan att de ingått äktenskap och för Ulrika Eleonoras del att hon uppträtt som man. Maria hävdade att hon först trott att Ulrika Eleonora var en man, sedan en hermafrodit och först så småningom förstått att hon var en kvinna. Även om drottning Kristina gick rykten om att hon var hermafrodit. Kristina bröt mot såväl könsmonster som sexualitetsnormer och spekulationerna har, som författarna påpekar, varit många.

Medan 1608 års lag förbjöd män att ligga "hos drängar" omnämndes samkönad

sexualitet eller sodomi inte alls i 1734 års lag, ett förhållande som historiker tolkat som en tystnadens strategi. Och en misslyckad sådan. Förbudet återkom med 1864 års lag. Otukt mot naturen kunde ge två års straffarbete. Lagen var könsneutralt skriven, men kom att användas nästan enbart mot män. Det var också under 1800-talet som sexologin växte fram och termen homosexuell myntades. I Sverige runt sekelskiftet 1900 skrev läkare som Anton Nyström (förstående) och Seved Ribbing (avståndstagande) om den kärlek som nu fått sitt namn. Den medicinska patologiseringen av homosexualiteten fick fäste och resulterade i avkriminaliseringen av homosexuella förbindelser 1944.

Utvecklingen efter 1945 beskrivs av författarna som en tid där en utbredd homofobi bekämpats genom homosexuell kamp och frigörelse, men också en tid av ideologiska skiljaktigheter och mångfald. Den lesbiska feminismen på 1970- och 1980-talen ledde till lesbisk särorganisering. Bisexuella gjorde på 1990-talet upp med misstänkliggörandet inom såväl sexologin som homorörelsen. Transpersoner har organiserat sig och visat på transfobi, diskriminering och brister i vård och lagstiftning. Boken avslutas med ett kapitel om utomeuropeisk HBT-historia och ett om könsperspektiv och historieskrivning.

Undantagsmänniskor är en bok som är innehållsrik på detaljer och perspektiv. En av de stora förtjänsterna är att den rör både kvinnors och mäns historia, bisexuellas och transpersoners såväl som homosexuellas. De nyanserade diskussionerna och tolkningarna som följer med genom texten är också värda att lyfta fram. Att vara pedagogisk, begriplig och samtidigt komplex är svårt.

Det som saknas är en sammanfattning, ett avsnitt som drar ihop trådarna. Boken avslutas i stället med ett i och för sig intressant avsnitt om kön och historia, men då genusperspektivet löper som en röd tråd genom boken kunde mycket av detta ha kommit tidigare. Avsnittet om utomeuropeisk HBT-historia är likaså intressant men känns aningen påhängt.

I regel flyter språket bra men vid några enstaka tillfällen är författarnas ordval mindre väl valda. Intersexualism är den term som i regel används i dag, inte intersexualitet. Att kalla 1950-talets Kejne- och Haijbyaffärer för "homosexskandal" blir att använda den tidens språkbruk. Ordet "bota" är inte tillämpligt när det gäller transsexuellas könskorrigering. Sexologen Alfred Kinseys minst sagt övermodiga yttrande om att han täckte in "alla aspekter" av människans sexualliv i sina stora studier på 1940- och 1950-talen upprepas här som beskrivning av hans verk. Detta är dock detaljer. *Undantagsmänniskor* är en viktig och användbar bok som förhoppningsvis kommer att läsas av många.

Lena Lennerhed

Philippe Haudrère, *Les Compagnies des Indes orientales: trois siècles de rencontre entre Orientaux et Occidentaux*, Paris: Éditions Desjonquères, 2006. 269 s.

Forskningen om den europeiska handeln med Ostindien under tidigmodern tid förknippas väl knappast med historievetenskapens frontlinjer i Sverige i dag, särskilt inte ur ett internationaliseringsperspektiv. I den mån svenska historiker och ekonomhistoriker har intresserat sig för ämnet har perspektivet i allmänhet varit det nationella (eller ibland det lokala) och undersökningarna har så gott som uteslutande berört det svenska ostindiska kompaniet. På liknande sätt har historiker i andra europeiska länder – Storbritannien, Nederländerna, Danmark, med flera – i allmänhet uteslutande fokuserat sina respektive länders ostindiska kompanier.

Sedan slutet av 1900-talet har historiker, under inflytande av den världshistoriska vändningen inom historievetenskapen, dock i större utsträckning än tidigare börjat jämföra de olika ostindiska kompanierna med varandra samt belysa Ostindiehandeln betydelse för mer övergripande globalhistoriska interaktionsprocesser – till exempel förändringarna i den interkontinentala handeln under tidigmodern tid, ömsesidigt vetenskapligt, kulturellt och teknologiskt utbyte mellan de stora europeiska och asiatiska civilisationerna samt framväxten av en världsomspännande europeisk hegemoni till havs.

Historikern och statsvetaren Philippe Haudrères bok *Les Compagnies des Indes orientales* belyser på ett intressant sätt flera av dessa aspekter och lyfter även på ett systematiskt sätt fram likheter, skillnader och kopplingar mellan de olika europeiska handelskompanierna (inklusive det portugisiska Estado da India) beträffande centrala aspekter som finansiering, politiska intressen i hemlandet, varuflödenas karaktär, fartygens bemanning, skeppsbyggnad, navigation, militär organisation och territoriell närvaro i Asien och Afrika. Framställningen lyckas därvid väl med att analysera strukturella faktorer och processer som förklarar varför vissa kompanier (särskilt det holländska) rönte så stora framgångar i jämförelse med andra, mindre framgångsrika, företag (som det portugisiska) och samtidigt levandegöra Ostindiefartygens fysiska verklighet och vardagslivet, såväl ombord som i faktorerna och kolonierna. I en bilaga med tabeller jämförs på ett överskådligt sätt kvantitativa uppgifter om de olika kompanierna med avseende på bland annat fartygens beväpning, tonnage och lasternas värde.

Boken bygger i huvudsak på tidigare forskning och publicerade källor, men författaren refererar också på flera ställen till opublicerat material från arkiv i bland annat Storbritannien, Frankrike och Nederländerna. Ansatsen får i första hand bedömas syntetisk då frågeställningarna och problematiseringen – snarare än forskningsredovisningen – genomgående styr framställningen. En kritisk anmärkning rör metodredovisningen: Boken vänder sig uppenbarligen till en bredare historieintresserad publik, och bortsett från vissa exkursioner i slutnoterna saknas metoddiskussioner helt i framställningen. Man skulle också kunna hävda att det

eurocentriska perspektivet och avsaknaden av till exempel kinesiskt källmaterial är en brist – samtidigt som det också i sammanhanget förefaller som en rimlig avgränsning då huvudsyftet är att jämföra de olika europeiska kompaniernas funktion och betydelse.

I sammanfattningen lyfter Haudrère fram tre övergripande centrala teman i relation till den europeiska Ostindiehandeln under tidigmodern tid. Det första handlar om den essentiella roll som statssponsringen spelade för de ostindiska kompaniernas framgång och den mån i vilken handelskompanierna investerades med statsliknande funktioner, inklusive rätten att förvärva och förvalta kolonier, hålla sig med regelrätta militära förband, bedriva krig och ingå avtal med främmande härskare. Det andra temat berör den ledande roll som kompanierna hade i fråga om utvecklingen av europeisk skeppsbyggnad och navigation, en utveckling som lade grunden för den europeiska (särskilt brittiska) hegemonin över världshaven på 1800-talet. Slutligen lyfts också förskjutningen från handel till kolonialism fram, och därvid argumenterar författaren för en åtskillnad mellan, å ena sidan, de portugisiska och holländska kolonierna som i första hand etablerades med militära medel och, å andra sidan, de övriga kompaniernas besittningar som, åtminstone fram till mitten av 1700-talet, tenderade att etableras genom överenskommelser med lokala härskare.

Implikationerna av dessa slutsatser och deras betydelse i den större process genom vilken Europa under 1800-talets lopp kom att dominera stora delar av världen kunde ha utvecklats ytterligare, liksom flera andra av bokens intressanta resonemang. Bokens omfång och breda ansats lämnar dock relativt lite utrymme för sådana fördjupningar, och i stället lämnas läsaren – åtminstone om denne är historiker till yrket – med flera frågor, reflektioner och uppslag till nya forskningsämnen. På det sättet utgör Haudrères bok en stimulerande läsning och en fingervisning om vad det internationella, jämförande och gränsöverskridande perspektivet framgent kan komma att tillföra forskningen kring de ostindiska kompanierna och den interkontinentala handeln under tidig modern tid.

Stefan Eklöf Amirell

Hanna Hodacs & Kenneth Nyberg, *Naturalhistoria på resande fot: om att forska, undervisa och göra karriär i 1700-talets Sverige*, Lund: Nordic Academic Press, 2007. 264 s.

Inom ramen för det tvärvetenskapliga forskningsprojektet om Linné och hans lärjungar har historikerna Hanna Hodacs och Kenneth Nyberg kommit ut med en intressant bok om relationen mellan undervisning, forskning och karriär i 1700-talets Sverige. Närmare bestämt handlar den om resandets betydelse för

att tillägna sig kunskap och bedriva forskning om naturalhistoria. Författarna fokuserar på hur resandet användes för att yngre förmågor skulle lära sig de normer och värderingar som kringgärdade den naturalhistoriska praktiken och hur resandet påverkade de deltagande individernas fortsatta karriärer under 1700-talet. Författarna sätter således in de linneanska resorna i ett bredare socialt och utbildningshistoriskt perspektiv än vad tidigare forskning har gjort. Denna tydliga ambition är mycket lovvärd med tanke på den bland äldre forskare vanligt förekommande centreringen kring personen Linné och hans lärjungar.

Samtidigt slås man av – efter att ha läst genomgången av tidigare forskning – att så få historiker har jämfört de linneanska praktikerna med den verksamhet som andra europeiska naturvetare bedrev både i Europa och i andra världsdelar. Det hade varit intressant om författarna diskuterat mer kring detta förhållande och vad det innebär för förståelsen av vad som var unikt med de linneanska resorna och vad som var del av en generell europeisk utveckling under 1700-talet. En sådan breddning av perspektivet hade ytterligare fördjupat insikterna om Linné och hans vetenskapliga gärning.

Enligt Hodacs och Nyberg innebar de flesta vetenskapliga resor under 1700-talet att forskning och utbildning förenades. I regel var det minst två personer som reste tillsammans, nämligen en student och hans informator. Särskilt informatörerna kunde vinna ny kunskap under resorna samtidigt som de unga studenterna fick träning i hur forskning skulle bedrivas. Studenterna fick framför allt kunskap om hur de skulle observera rummet de reste igenom och hur de skulle kategorisera det material som upptäcktes. En annan viktig del av resorna var att besöka bibliotek och samlingar av naturalier i syfte att främst etablera och bekräfta kontakter med framträdande forskare och att lära sig de sociala normer och koder som präglade den naturvetenskapliga gemenskapen. Som Hodacs så riktigt framhåller var medlemmarna av denna gemenskap geografiskt spridda över landet. De hade också olika social bakgrund och status i samhället. Det gemensamma intresset för naturalhistoria innebar dock att i alla fall delar av dessa statusskillnader kunde upphävas och utbyten initieras mellan exempelvis en professor i ledande ställning i utbildningssystemet och unga förmågor från relativt enkla förhållanden.

Hodacs undersöker i ett av bokens mest intressanta kapitel hur delar av dessa sociala utbyten fungerade inom ramen för det naturvetenskapliga nätverk där Carl von Linné och Abraham Bäck hade viktiga positioner. Genom sin ställning som preses för Collegium medicum kunde Bäck bidra med ekonomiska resurser till flera av de resor som Linnés studenter gav sig ut på. Samtidigt kunde Linné påverka vilka studenter i Uppsala som skulle få resa och vem av de äldre studenterna som skulle få handleda de yngre resenärerna. Linné kunde därmed influera vem som släpptes in i den naturalhistoriska gemenskapen. I utbyte mot de favörer som Bäck och Linné gav studenterna hoppades de båda att studenterna i fråga skulle förbli lojala, samt att de skulle bidra med nya rön och hjälpa till att upprätthålla

viktiga relationer med andra naturforskare runtom i landet. Studenterna å sin sida hoppades att utbytet skulle ge dem möjligheter att öka sina kunskaper och visa sin förmåga att samla in och kategorisera naturalier, vilket i sin tur kunde förbättra de framtida karriärmöjligheterna på ett väsentligt sätt.

I det nästföljande kapitlet undersöks sedan de långväga resornas praktik. Genom att primärt analysera resenärernas egna bevekelsegrunder i stället för att utgå från Linnés beskrivningar av de motiv som präglade lärjungarnas resor, visar Nyberg på ett övertygande sätt att resenärerna ofta lade stor vikt vid möjligheterna till försörjning och meritering under resorna. De var också medvetna om att en framgångsrik expedition, som helst skulle samla in så många sällsynta och exotiska naturalier som möjligt, påverkade deras karriärer. En lyckosam expedition innebar därtill ett bevis på den egna forskningsförmågan, vilket fick sociala konsekvenser då resenären ofta gick från en underordnad position inom den naturvetenskapliga gemenskapen till att bli mer jämställd med framträdande personer som Bäck och Linné.

I bokens tredje och avslutande del undersöks hur Linné själv beskrev det vetenskapliga resandet. Även om det är intressant att Linné i början av sin tid som professor i Uppsala betonade vikten av inrikesresor snarare än grandiosa forskningsexpeditioner och att idéerna om att skicka ut lärjungar till andra världsdelar successivt växte fram, leder inte analysen till en ökad förståelse av de sociala praktiker som faktiskt präglade resorna. Här tenderar författarna att snarare hamna i den fälla som de kritiserar andra forskare för, nämligen att betona personen Linné för mycket. Det är följaktligen främst genom nätverksperspektivet och diskussionen om den naturalhistoriska gemenskapens karaktär och sociala logik som Hodacs och Nyberg ger oss ny spännande kunskap om hur de linneanska resorna fungerade under 1700-talet.

Patrik Winton

Prästeståndets riksdagsprotokoll, 13: 1751–1752, På riksdagens uppdrag utgivna av Riksdagsförvaltningen genom Nina Sjöberg, Stockholm: Riksdagsförvaltningen, 2007. 424 s.

Nu har riksdagsförvaltningen, under Nina Sjöbergs redaktörskap, kommit fram till prästeståndets överläggningar vid riksdagen 1751–1752 i det utdragna arbetet att ge ut de otryckta riksdagsprotokollen. Arbetet är viktigt, eftersom det tillgängliggör ett centralt källmaterial för forskare sysselsatta med Sveriges 1700-talshistoria.

I protokollets förord framhålls några av de principer som har legat till grund för källutgåvan. Redaktörerna har använt det renskrivna protokollet som förlaga för utgivningen, men har även gjort jämförelser med det bevarade konceptprotokollet och markerat betydande avvikelser protokollen emellan i bokens fotnoter. Sjöberg

betonar att protokollstexten återges bokstavstroget, men att man har gjort vissa "varsamma redigeringar". Bland annat har bruket av versaler moderniserats och en del av kommateringen har förändrats för att öka förståelsen av texten. Utifrån ett forskarperspektiv är dessa redaktionella förändringar mycket tveksamma, eftersom man vill grunda sina analyser på en så exakt bild som möjligt av hur protokollföreläsaren beskrev diskussionerna vid sammanträdena. I synnerhet för forskare som är fokuserade på begreppsanvändning och diskursanalys kan placeringen av komman, semikolon och punkter vara av stor vikt för tolkningen av ett yttrande.

Utöver själva protokolltexten innehåller den utgivna volymen också ett antal bilagor, ett personregister, ett sakregister och ett ortsregister. Redaktörernas tolkning av prästernas uppfattningar om vilka ärenden som var viktiga har styrt urvalet av bilagor. Följaktligen har prästeståndets allmänna besvär, skrivelser angående de så kallade kalottpredikningarna, en av Olof von Dalins kalottpredikningar, memorial rörande biskopars barns adlande och justitiedeputationens tacksägelse för Kungl. Maj:ts vårdande av den rena evangeliska läran inkluderats. Dessutom har man tagit med ett betänkande om ogifta kvinnors myndighet för att "ge ett exempel på andra typer av ärenden" som kunde diskuteras under frihetstiden. Urvalet av bilagorna har i stor utsträckning styrts av en gammal och felaktig uppfattning att prästerna enbart deltog vid frihetstidens riksdagar för att försvara sin korporations intressen och värna om religionens plats i samhället. Även om flera av dessa frågor var viktiga för prästerna ger det ändå en för smal bild av vilka frågor som prästerna engagerade sig i. Här saknar man således flera centrala texter, som exempelvis biskop Johan Browallius' förklaring av frihetstidens styrelseskick.

Registren i protokollet är överlag heltäckande, även om flera av sökorden i sakregistret är för allmänt formulerade. Vill man exempelvis veta om några skrivelser från domkapitlet i Linköping behandlades i prästeståndet måste man gå igenom alla sidor i protokollet som handlar om "konsistorium", eller de sidor i ortsregistret som rör "Linköping". Ett annat problematiskt sökord är "besvär" med tanke på att man måste gå igenom alla de sidor som på ett eller annat sätt behandlar detta fenomen även om man enbart är ute efter en viss korporations besvär.

För att ge en historisk bakgrund till diskussionerna i protokollet har det även inkluderats en kortare inledning på sex sidor där de viktigaste diskussionerna och besluten vid riksdagen tas upp. Som den anonyme författaren så riktigt påpekar präglades riksdagen av kung Fredriks död och kröningen av det nya kungaparet. Skiftet på tronen innebar att flera konstitutionella frågor kom i fokus, som exempelvis maktförhållandena mellan kung och riksråd. Författaren betonar även att olika partier stred om makten. Henric Benzelius, Johan Browallius, Engelbert Halenius och Samuel Troilius karakteriseras som ledande hattar, medan Eric Alstrin, Andreas Rhyzelius och Jacob Serenius beskrivs som framträdande mössor i prästeståndet. Var denna information är hämtad från framgår inte, men utifrån

innehållet kan slutsatsen dras att bland annat Carl Gustaf Malmströms skildring av riksdagen har legat till grund för framställningen. Tyvärr innebär detta partiperspektiv att flera viktiga aspekter av den politiska praktiken feltolkas i inledningen. Till exempel uppfattas försöken att utesluta Jacob Serenius från riksdagen som en hattstrategi. Vad som dock inte nämns i sammanhanget är att det var Johan Browallius som var drivande för att låta Serenius delta i riksdagens arbete. Även Henric Benzelius uttalade stöd för Serenius i olika sammanhang. Det är också högst tveksamt att påstå att de så kallade mössorna blev mer kungavänliga i början av 1750-talet. Det finns i alla fall inga belägg för att några av de ledande prästerna skulle ha stärkt sina band med det nya kungaparet inför och under riksdagen 1751–1752.

Sammanfattningsvis ger utgivningen av prästeståndets protokoll från riksdagen 1751–1752 möjligheter för forskare både inom och utom landet att undersöka och ta ställning till prästernas politiska diskussioner vid mitten av 1700-talet utan att behöva ta sig till Riksarkivet i Stockholm. Vill man dock få djupare kunskap om prästernas politiska aktiviteter måste deras deltagande på andra politiska arenor inkluderas, vilket kräver besök på flera olika arkiv.

Patrik Winton

Göran Alm & Antoinette Ramsay Herthelius, foto: Alexis Daflos, *Bernadottebiblioteket – en kunglig kulturskatt*, Stockholm: Kungl. Husgerådskammaren & Atlantis, 2007. 140 s.

Bernadottebiblioteket är en av Stockholms slotts många kulturklenoder, inhyst i norra Logårdsflygeln. I ett grandios biblioteksrum, färdigställt på 1790-talet efter ritningar av Carl Johan Cronstedt och delvis Carl Hårleman, inryms de boksamlingar som tillhört medlemmarna av Bernadottedynastin. De 60 000 volymerna är kronologiskt ordnade efter de olika regenterna och med deras respektive drottningars samlingar på galleriet ovanför.

Många av Bernadotterna har varit ivriga kulturkonsumenter och det är därför högtintressanta samlingar som kan visas upp. Många av böckerna är gåvor och naturligtvis kan de inte tas som omedelbara vittnesbörd om kungligheternas läsvanor. Som bokhistoriskt museum har biblioteket dock få motsvarigheter i landet. Samlingarna omfattar en stor mängd kostbara bokverk och praktband från 1800- och 1900-talet, dessutom en hel del äldre objekt och rika kart-, bild- och musiksamlingar. Härjämte inryms ren brukslitteratur, som naturligtvis är särskilt intressant att studera för de kungar som likt Oscar II läste med pennan i hand.

Den historik som Bernadottebibliotekets chef Göran Alm och slottsbibliotekarie Antoinette Ramsay Herthelius tillsammans författat behandlar inte bara den nuvarande dynastins samlingar utan berättar om kungliga boksamlare på Stock-

holms slott alltifrån medeltiden och framåt. Från att ha varit enskilda samlingar blev kungarnas bokbestånd så småningom offentliga och bildade grunden för dagens nationalbibliotek. Under tilltagande trångboddhet huserade det i Logårdsflygeln fram tills Kungl. bibliotekets nuvarande huvudbyggnad i Humlegården stod färdig år 1878. Kvar på slottet blev ett ekande representationsrum som först kom att inhysa Livrustkammaren och efter 1906 återställdes till bibliotekslokal. Sin nuvarande funktion av dynastiskt bokmuseum fick biblioteket genom Gustav VI Adolfs föranstaltanden på 1950-talet. I dag är det mest en angelägenhet för forskare, även om det på senare tid öppnats en aning mot allmänheten. Boken är väl ett led i sådana satsningar.

Den bibliofilt lagde läsaren består en översiktlig presentation av boksamlingarnas historia och lär känna några av de legendariska medarbetare som verkat i det gamla kungliga bibliotekets lokaler, däribland August Strindberg och Elof Tegnér. Den stora behållningen är dock fotografen Alexis Daflos' bilder. Inte minst intressanta är de sammanställningar som gjorts av Cronstedts skalmodeller och inredningarna så som de sedermera utfördes, överraskande troget planerna. De förträffliga fotografierna motsvaras dessvärre inte av lika förträffliga texter och det är beklagligt att bokförlaget inte velat kosta på den vackra volymen berättigad redaktion.

Jonas Nordin

Blanka Henriksson, *"Var trogen i allt": den goda kvinnan som konstruktion i svenska och finlandssvenska minnesböcker 1800–1980*, Åbo: Åbo Akademi, 2007. 292 s.

Det triviala, eller snarare det förment triviala, står i centrum i den finlandssvenska folkloristen Blanka Henrikssons avhandling. Syftet anges vara att "visa att även det triviala har betydelse för de människor det berör" (s. 11). Men författaren uppger även att hon med sin forskning vill ägna den svenska och finlandssvenska minnesbokstraditionen en djupare analys (s. 14). Det förment triviala är nämligen minnesböcker, eller minnesalbum eller poesialbum, som de också kallas.

En minnesbok definieras som en bok där "en person har samlat vänners och bekantas inskrifter i form av dikter, ordspråk, bibelord eller andra kortare texter". Vanligen är texten illustrerad med teckningar, bokmärken eller kitschiga glansbilder. Studien bygger på 132 finlandssvenska och 130 svenska minnesböcker, skapade någon gång under perioden 1800–2000. Avhandlingen har en trevlig och ledig stil och är rikt illustrerad.

I de två inledande kapitlen presenteras undersökningen, samt metod och teori. Här förs även en intressant diskussion kring "det triviala" som forskningsobjekt. Därefter ordnas undersökningen kring sex kapitel som belyser olika aspekter av könskonstruktioner i form av "den goda kvinnan" och hur de upprätthålls i mate-

rialet. Den goda kvinnan är, enligt författaren, den könsidentitet unga flickor och kvinnor främst möter i dessa böcker.

Kapitel 3 behandlar den minnesboksskrivande kvinnan – vem som skriver och hur man skriver. Under den tidigare perioden var minnesböcker något kvinnorna hade med sig vid visiter och samkväm, under 1900-talet var det främst i skolan som böckerna cirkulerade inom vänkretsen.

Minnesböcker beskrivs som en utpräglad kvinnotradition, medan föregångarna, stamböckerna, tvärtom innehades av män. Under 1800-talet var det främst unga kvinnor, under senare perioder små flickor som haft dessa minnesböcker. De minnesböcker som studeras har alla varit kvinnors eller flickors. Men varför det varit så problematiseras inte, utan författaren konstaterar att det vanligen var kvinnliga släktingar, mamman eller andra, som överförde traditionen till de unga flickorna. Själv fick författaren en minnesbok av sin mamma när hon var sex år, sedan hon förtjust fått se mammans bok.

De följande kapitlen ägnas åt innehållet i de texter som skrivits i poesialbumen. Många är diktstrofer av kända diktare, andra är personliga dikter eller lustiga små rim. Kapitel 4 ägnas verser om lynne och hälsa samt äktenskapslycka, kapitel 5 behandlar vänskap och det sjätte kapitlet resan i rummet och resan i tiden.

Författaren finner att många av diktstroferna, eller verserna som de kallas i avhandlingen, återkommer i minnesalbum efter minnesalbum under mycket lång tid. En orsak till detta anges vara att mödrar skrev i sina döttrars album och att de då tittade i sina egna och sina egna mödrars album för att hitta lämpliga texter. Detta resulterar i att många av texterna är ålderdomliga. Blanka Henriksson drar slutsatsen att minnesalbum är starkt samhällsbevarande, i och med att budskapen lever kvar länge.

Hur är då den goda kvinna som konstrueras i denna typ av litteratur? Blygsam, anspråklös, oskuldsfull, flitig, lydig, nöjd och glad är beskrivningar som går som en röd tråd genom de flesta beskrivningar. Trofast är en annan hyllad egenskap, särskilt i vänskapsrelationen, liksom fosterlandskärlek och gudstro. Alla dessa dygder uppges vara viktiga för att uppnå livets mål, nämligen äktenskapslyckan. Den bild av en god kvinnlighet som tecknas i dessa böcker, av vilka några innehas av unga kvinnor födda på 1980-talet, är i sanning ytterst konservativ.

En strof som skall ha förekommit flitigt under 1950- och 1960-talen var denna (s. 194):

Om du en gång uppå livet stig
möter en gosse som friar till dig.
Så säg inte nej lilla du
det är så roligt att heta fru.

När jag läser denna avhandling väcks många frågor. Hur vanligt är det att unga kvinnor i dag har sådana minnesböcker? Hur vanligt var det för fyrtio år sedan?

Själv hade jag inget poesialbum och jag kan inte påminna mig att någon av mina barndomsvänner eller skolkamrater hade det. Det kan inte vara så enkelt att mina vänner skulle ha gömt dem för mig i rädsla att jag skulle avfärda dem som frökenfjolleri. Jag skulle ha sett om någon haft sådana i skolan. Ingen av mina fyra döttrar har heller sett eller hört talas om sådana poesialbum. Är detta en tradition som finns i någon speciell social miljö eller i en utpräglat värdekonserverativ miljö? Om det är mödrar som förmedlar traditionen till sina döttrar, som författaren skriver, är detta mödrar som är positiva till den kvinnobild som förmedlas eller hur förhåller de sig till konstruktionen av det kvinnliga? Det får vi inte veta, men författaren påpekar att alla minnesboksanvändare inte läser in samma sak i verserna och alla för inte medvetet denna kvinnokonstruktion vidare.

Frågorna är många när jag som historiker vill se det sammanhang där denna tradition levt kvar i tvåhundra år. Blanka Henriksson är folklorist och säger sig som sådan främst vara intresserad av människors syn på sig själva och sin omvärld (s. 1). Är då den konstruktion av det kvinnliga som hon finner i minnesböckerna också de skrivande flickornas bild av sig själva och sin omvärld? Frågan problematiseras inte i avhandlingen, men om det är så, är innehållet i det till synes triviala knappast trivialt, utan reaktionärt och ganska skrämmande.

Kekke Stadin

Ronny Pettersson (red.), *Bekvämlighetsrevolutionen: Stockholmskushällden och miljön under 150 år och i framtiden*. Stockholm: Stockholmia förlag, 2008. 239 s.

Flygande toalett, *flying toilet*, är ett sätt att hantera toalettbesöken i några av jordklotets gigantiska slumstäder. Man förrättar sitt tarv i en påse som slängs på hög eller i ett dike eller helt enkelt där det faller sig. Högarna med avföring tenderar att bli allt större och allt mer illaluktande och ohygieniska vartefter.

I vår del av världen är hanteringen av avföring inte längre samma problem. Vi spolrar och så är det borta. Men innan avlopp, vattenledningar och dylikt såg toalettbesöken, ja faktiskt hela vardagslivet, annorlunda ut. Och när städerna började växa blev all slags skit ett allmänt problem – för var skulle alla rester ta vägen och vem skulle ta hand om dem?

Det var precis det problemet som stockholmarna ställdes inför under 1800-talets andra hälft. Antalet stockholmare mer än tredubblades mellan 1850 och 1900, från 90 000 till 300 000. Samtidigt ändrades stadens karaktär. Stockholm blev en mer modern storstad, bebodd framför allt av arbetare. Före 1850 fanns det tre gånger så många hantverkare som industriarbetare i staden. Det skulle industrialiseringen ändra på.

Men med den ökande befolkningen växte också mängden sopor och därmed problemen med miljön. Sopor och avträdenas restprodukter slängdes på hög och

bildade stora stinkande punkter runt om i staden. Hygienen försämrades drastiskt och det ökade dödligheten. Samtidigt som städerna alltså växte i samband med den begynnande industrialiseringen och urbaniseringen ökade dödligheten i städerna. Under andra halvan av 1800-talet blev dödligheten i städerna i princip lika hög som på landet – tidigare hade den varit nästan tio gånger lägre. Och allt detta hände samtidigt som det i samhällets ledande kretsar fanns ett allt större intresse för vår hygien i vid bemärkelse.

Men också det till synes bekymmerslösa spolandet har i dag blivit ett problem. Vårt moderna, bekväma liv tär på vår omvärld och på våra gemensamma resurser. Detta är utgångspunkten i en ny bok om Stockholm: *Bekvämlighetsrevolutionen*, under redaktion av Ronny Pettersson. Genom att titta på hur man levt sitt vardagsliv vid nedslag 1850, 1900, 1950 och 2000 samt hur man kan komma att leva i Stockholm år 2050, försöker författarna sätta frågan om resurser i fokus. Har vi ökat eller kanske till och med minskat vår resursanvändning? På vilka sätt i så fall?

Även om författarna inte använder just detta begrepp handlar boken om vårt ekologiska fotavtryck och hur det förändrats under 200 år. Om vi ska leva hållbart i framtiden kommer det att krävas enorma förändringar av oss, menar författarna. Samtidigt påpekar de att stora omställningar av vårt vardagsliv har ägt rum under det sekel som gått, så omöjligt är det inte att genomföra nödvändiga förändringar.

I dag när det ibland tycks som om miljöfrågan är ett helt nytt och modernt spörsmål som på sin höjd kan dras tillbaka till 1960-talets debatt, är det intressant att se att man faktiskt diskuterade miljön redan för 150 år sedan. Det rör sig inte om exakt samma frågor – vi har, menar författarna med hänvisning till Sverker Sörlin, förändrat vårt sätt att se på miljön och framför allt på vår rätt att använda planeten och jorden omkring oss. Ändå vittnar deras skilda kapitel om att miljön varit något som diskuterats i flera generationer.

Sedan mitten på 1800-talet har myndigheterna i de växande städerna brottats med hur man ska lösa problemen med gemensamma sopor och förbättra den allmänna miljön, men också hur man ska förse stadens invånare med en i dag så självklar sak som rent vatten. Ett tydligt exempel på detta är latrinhämtningen. Latriner och avträden skulle tömmas och det måste på något sätt organiseras. Längre var det utlagt på entreprenad och först 1859 tog staden själv över latrinhämtningen. Anledningen var ett utbrett missnöje med de privata entreprenörerna som inte fick tillräckligt betalt och därför inte alltid gjorde ett bra jobb. Att det inte var särskilt populärt att latrinhämtarna tappade sina tunnor är lätt att förstå.

Det som hänt under det senaste seklet är alltså inte att vi fått ett helt nytt intresse för miljön utan ett annorlunda. Frågorna om miljön är inte längre lokala utan globala och de handlar inte framför allt om vår hälsa utan om hur vår jord ska hålla, skriver Ronny Pettersson.

De olika kapitlen i boken, författade av doktoranden i ekonomisk historia Björn Granberg, sociologidoktoranden Paul Fuehrer, docenten i miljöstrategisk analys Mattias Höjer och Ronny Pettersson, doktor i ekonomisk historia, håller sig till en ganska strikt disposition. Varje kapitel tar ett helhetsgrepp på perioden för de olika nedhoppen och diskuterar sådant som vattenförsörjning, avlopp, transporter, sopor, matvanor och energianvändning. Att skriva om stadens resursanvändning blir på så sätt till mångt och mycket en historia om människors vardagsliv.

Flera av de förändringar av vårt vardagsliv som skett har dessutom haft två sidor. Å ena sidan har det blivit bättre – framför allt bekvämare, därav bokens titel – å andra sidan har förbättringarna tenderat att tära på våra gemensamma resurser. Vi köper mer, sliter och slänger, i stället för att som förr spara, lappa och laga. En förbättrad ekonomisk situation ligger inte sällan bakom förändringarna. När det blivit möjligt rent ekonomiskt att köpa nya strumpor i stället för att laga de gamla, så köps det fler strumpor.

På samma sätt är det naturligtvis med en rad av stadens moderna bekvämligheter. Vattentoaletter är mer hygieniska och badrum med rinnande varmt vatten gör att man badar mer. När de infördes handlade miljöfrågan mer om hygien och moderniteterna sågs bara som positiva. I dag är frågan om resursanvändningen mer aktuell och den ökade förbrukningen av vad det än gäller – vatten, el, olja – utgör ett miljöproblem.

Trots stora problem med avfall och avföring fungerade staden under en period som ett kretslopp. Bönder som levererade mat till städerna fick tillbaka gödsel. Under en period försökte myndigheterna till och med lösa avfallsfrågan genom att låta grisar snaska i sig de sopor som levererades till Lövsta sopstation. Städerna luktade mer, men tärde mindre på jordens resurser.

Med vattenklosetter, vattenledningar och avlopp, som alltså ledde till ett renare och sundare vatten för de flesta, förändrades saktat kretsloppen. Förbrukningen blev mer linjär. Bönderna började använda handelsgödsel och avföringen spolades ned.

Boken är inte utan invändningar. Man kan till exempel vända sig mot författarnas sätt att göra nedslag i historien vart femtonde år. Det riskerar alltid att bli hoppigt när man inte följer en tid utan bara kliver ned i källorna med långa mellanrum. Man riskerar att missa viktiga poänger som följer just av att tiden i verkligheten inte hoppar utan löper fram. Dessutom styrs man av sina årtal och det är inte alltid säkert att det är just vart tionde, vart tjugonde eller vart hundra år som är intressant för en närstudie.

Men genom att se på sina nedslagsperioder ganska pragmatiskt har författarna i de flesta fall kommit förbi sådana problem. När det, som här, gäller att på ett tvärvetenskapligt sätt försöka se på resursanvändningens förändringar och utmaningar är det kanske oundvikligt för att inte drunkna i material från en så lång period. Och det är intressant och underhållande att läsa en bok där författarna

med sina olika bakgrunder griper sig an ett gemensamt problem. *Bekvämlighetsrevolutionen* är tvärvetenskaplig i ordets bästa bemärkelse.

Jenny Björkman

Anna Jansdotter & Yvonne Svanström (red.), *Sedligt, renligt, lagligt: prostitution i Norden 1880–1940*, Göteborg: Makadam, 2007. 248 s.

I antologin *Sedligt, renligt, lagligt: prostitution i Norden 1880–1940*, berättar sex nordiska forskare om den reglementerade prostitution som infördes i flera städer i Norden under 1800-talet. Regleringen innebar läkarbesiktningar av och särskilda levnadsregler för kvinnor som försörjde sig på sexhandel. Systemet kom att utsättas för omfattande kritik i alla berörda städer. Dubbelmoralen i systemet och männens roll och skuld i prostitutionen och smittspridandet uppmärksammades.

Antologins ursprungliga tanke var att ge en samlad översikt över prostitutionskontrollen i de nordiska länderna. Redaktörerna skriver att den inledande idén dock kom att överges och att man i stället beslöt "söka i marginalerna, i fotnoterna, i de enskilda människoödena". Tillvägagångssättet är tilltalande. I stället för att försöka att överskådligt beskriva en komplex process ger det möjlighet att fördjupa analyserna på ett mer intresseväckande sätt. Inledningen ger dock en kort översikt över forskningsläge och den reglementerade prostitutionens rötter och historia, vilket är nödvändigt för att göra antologin begriplig för den som inte redan är insatt i den reglementerade prostitutionens historia – i synnerhet som artiklarna har en slagsida åt reglementeringens motstånd och slutskede.

Antologin är uppdelad i två huvudavsnitt: "Motstånd, sedlighet, kvinnorörelse, räddningsrörelse" respektive "Kontroll, lagstiftning, polis, läkare". Det fungerar tematiskt, men ordningen ter sig lite märklig. Jag gissar att man utgått från en kronologi, som inleds med sent 1800-tal och avslutas i 1930-tal. Boken är illustrerad och överlag är språket lättillgängligt och genomarbetat. En övergripande kommentar är att några av texterna tenderar att bli väl redogörande. Här finns också flera långa referat av vad andra skrivit och sagt. Jag skulle ibland önska en mer självständig och initiativrik analys. Rent stilistiskt är det synd att flera av skribenterna redan på den första sidan i sin artikel talar om vad artikeln kommer att utmynna i. Det får mig som läsare att förlora nyfikenheten på innehållet.

Antologins första artikel är Pirjo Markkolas bidrag om mannen som moralreformist. Markkola beskriver hur män ur den så kallade bildade klassen engagerade sig i kampen mot prostitutionen i Finland kring sekelskiftet 1900. Markkolas föga kontroversiella tes är att de manliga moralreformisterna sökte "få tolkningsföreträde för den goda manligheten". Beskrivningen av den "goda manligheten", slår det mig, påminner inte så lite om den maskulinitet som stora delar av dagens "mansrörelse" strävar efter att åstadkomma, med en förstärkning av traditionellt

maskulint laddade drag som karaktärsstyrka, mod och hederlighet, snarare än mer "feminina" egenskaper som omsorg, dygd och medkänsla. Moralreformen diskuterades som flitigast i Finland under 1880-talet. Men när nya prostitutionsreglementen stegvis infördes kring sekelskiftet kom männen att lämna rörelsen och kvinnorna blev dominerande i kampen. I samma takt upphörde beskrivningarna av moralreformen som radikal och progressiv; den började i stället uppfattas som konservativ och moralistisk.

Yvonne Svanström behandlar även hon sedlighetskampen i sin artikel om den svenska avdelningen av Federationen, en internationell organisation som arbetade för att skapa opinion och rädda prostituerade kvinnor. Genom att lyfta fram federationsmedlemmen Ellen Bergmans retorik vill Svanström visa hur organisationens arbete och argument kom att förändras över tid. Redan inledningsvis berättar Svanström att hon i artikeln kommer att visa att Bergman var en mycket radikal kvinna, och därigenom anar man svaret redan i frågeställningen: "kunde man tala högt om prostitutionens reglementering och kvinnornas emancipation?" Den tidigare Federationen var – liksom tydligen den tidiga moralreformistiska kampen i Finland – radikal, och kvinnans frigörelse var ett integrerat och uttalat mål. Mot seklets slut hårdnade dock tonen hos Federationen. Allt färre talade om kampen för kvinnors rättigheter eller kallade kvinnor i könshandeln för "systor". I stället kom kampen för att stärka den allmänna sedligheten att dominera. Svanström sätter förändringen i samband dels med utvecklingen hos Federationen i stort och de rådande samhällsströmningarna, dels med den svenska organisationens tillträdande ordförande Hugo Tamm. Här hade det varit intressant med en jämförelse mellan Pirkkolas och Svanströms analyser. Medan Pirkkola i första hand lyfter fram hur moralreformen i Finland mot sekelskiftet *beskrevs* som allt mer konservativ, och analyserar det som en effekt av att kvinnorna till stor del hade övertagit kampen, fokuserar Svanström på hur den svenska sedlighetsrörelsen faktiskt tonade ned sitt kvinnosaksengagemang.

Frälsningsarméns arbete för att rädda fallna kvinnor behandlas av Anna Jansdotter. Hennes artikel utgår från frälsningssoldaten Laura Petris biografiska skildring av Rosa, en prostituerad kvinna som "räddas" genom Frälsningsarmén kring sekelskiftet 1900. Berättelsen om Rosa lämnas snart till förmån för ett fokus på hur kläder och kroppar skildrades av Frälsningsarmén. Jansdotter vill betona vikten av att analysera maktrelationer mellan kvinnor för att förstå hur kvinnlighet konstrueras. Hon länkar också variabeln ras till analysen, och söker spår av ett kolonialt berättande i Frälsningsarméns räddningsarbete. Resultat blir en intressväckande artikel, som också använder illustrationer som en del av analysen på ett lyckat sätt. Bidraget hämtar delar ur Jansdotters avhandling. Ibland tycks det en aning obearbetat; några av delarna framstår som väl aparta, här finns en del upprepningar och ordet "kapitel" tycks hänga med från avhandlingen. Samtidigt känns Jansdotters bidrag upplyftande i sammanhanget.

Historikern Merete Bøge Petersen inleder antologins andra del med en artikel om den skandal som hade sin upprinnelse i uppdagandet av maktmissbruk hos sedlighetspolisen i Köpenhamn under 1890-talet. Misstankarna och anklagelserna om maktmissbruk var för övrigt något som drabbade också den svenska sedlighetspolisen, om än inte i samma omfattning. Skandalen i Köpenhamn kom att användas som ett argument av reglementeringsmotståndarna, och blev dessutom en viktig faktor i demokratiseringsprocessen i Danmark. Här kommer idén med att ur det lilla utläsa något om det stora väl till sin rätt. Petersen för med utgångspunkt i en skandal som rymde korrupktion, bedrägeri, koppleri och självmord en diskussion om den ur grundlagssynpunkt problematiska prostitutionslagstiftningen. Artikeln förlorar lite på att den i långa stycken känns redovisande snarare än analyserande. Illustrationerna med flera foton av besiktningsskyldiga kvinnor och sedlighetskonstaplar bidrar dock till att lätta upp texten.

Elisabeth S. Koren ställer i sitt bidrag två norska läkares inställning till könssjukdomarna och prostitutionens kontroll mot varandra. I slutet av 1800-talet förespråkade Axel Holst reglementering som den givna lösningen på könssjukdomarnas utbredning. Edvin Bruusgaard argumenterade å sin sida mot mitten av 1900-talet i stället för en frivillig och kostnadsfri sjukvård utan moraliska implikationer. Två enskilda läkares inställning till könssjukdomar och prostitution får i Korens bidrag representera samhällsklimatets föränderlighet: från betoning av ordning och moral till hygien och hälsa. Koren vill peka på hur de ideologiska förändringarna hängde samman med praxis. Hon visar också hur den förändrade synen på könssjukdomar innebar att fokus förflyttades från den marginaliserade gruppen prostituerade kvinnor till hela befolkningens sexualliv.

Korens artikel knyts därmed väl samman med antologins sista bidrag. Marlene Spanger utgår i sin artikel från den danske läkaren Tage Kemp, som i en stor studie från 1936 utredde prostitutionens orsaker. Hans fokus på ärftliga faktorer bakom kvinnornas "fall" speglar samhällsutvecklingen och tidens intresse för socialhygien. Här blir det uppenbart att även den socialmedicinska hållning till könssjukdomar och prostitution som den moderna tidens läkare anammade innebar skrämmande moraliserande och stigmatiserande praktiker. Då de uppenbara kontrollmekanismerna med tvångsregistrering avskaffades i början av 1900-talet, ersattes de av mer subtila disciplineringsmekanismer. Kvinnor som avvek från en snäv norm definierades som avvikare, lösaktiga och i varierande grad genetiskt fördärvade. Artikeln är en välskriven och intressant avslutning på boken.

Rebecka Lennartsson

Lena Lennerhed, *Historier om ett brott: illegala aborter i Sverige på 1900-talet*, Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2008. 232 s.

Idéhistorikern Lena Lennerheds bok *Historier om ett brott* behandlar illegala aborter i Sverige på 1900-talet. Lennerhed har en enkel och empirisk ansats och ställer frågor kring vilka de kvinnor var som genomförde illegala aborter, varför de gjorde abort, vilka som utförde aborterna, om aborterna var farliga och vanliga samt hur kvinnorna visste vart de skulle vända sig. Genom ett flertal olika källor lägger Lennerhed ett pussel där en fascinerande och flerdimensionell historia växer fram.

Boken har en tematisk disposition där en rad huvudfigurer framträder. Läsaren får möta storabortören Olofsson som utförde aborter på över tusen kvinnor i sin villa i Saltsjö-Duvnäs på 1930-talet, tonårsflickan Lena som genom moderns kontakter ordnar en legal abort, kuratorn "syster Lis" som ser som sin främsta uppgift att påverka svårövertalade kvinnor till att behålla barnet men samtidigt vara kvinnornas vän, samt amerikanskan Sherri Finkbine som fick den genom tiderna kanske mest berömda aborten utförd i Sverige 1962. Såsom andra skildringar av kriminell verksamhet är den här berättelsen delvis fragmenterad och Lennerhed får metodologiska svårigheter att uppskatta de illegala aborternas faktiska frekvens över tid. Trots detta speglar de olika historierna om abortbrottet ett Sverige i förändring, inte minst i synen på kvinnors sexualitet och nationens reproduktion. I berättelserna framkommer även en tydlig klassdimension där det är uppenbart hur kvinnor ur medelklassen med kontakter, som till exempel tonåringen Lena, kunde få abort trots att medicinska skäl egentligen saknades. Detta till skillnad från hur kvinnorna på Svenska Kappfabriken i Malmö, som gemensamt ägde en livmodersspruta, fick hjälpa varandra att själva fördriva foster, vilket slutade i arbetskamraten Violas död på våren 1942.

Föreställningarna om illasinnade snuskabortörer och tjatande pojkvänner utmanas av Lennerhed – om de inte är felaktiga är de åtminstone missvisande. Abortörer fanns som genom sin illegala verksamhet kunde utföra relativt säkra aborter. Kvinnorna var ofta själva drivande i abortbesluten, ibland tillsammans med den man de blivit gravida med. Det är de abortsökande kvinnorna som är bokens egentliga hjältingar och Lennerhed drar slutsatsen att de tyckte sig ha rätt till abort trots att det var kriminellt. Genom aborterna utmanade dessa kvinnor den rådande idén om moderskapet som centralt för kvinnors mål och vilja i livet. Både kvinnorörelsen och fristående debattörer var aktiva i abortfrågan under 1900-talet, men kvinnorörelsen var inledningsvis splittrad och det var inte förrän under 1970-talet som abortfrågan blev en central feministisk sådan genom bland annat Grupp 8.

Genom att resa för att få abort går kvinnor också i dag runt samhällets fördomanden, precis som de svenska kvinnorna som reste till Polen och som Sherri

Finkbine som reste till Sverige för abort på 1960-talet. På internet kan kvinnor i Polen och på Irland i dag själva beställa abortpiller för att på egen hand utföra medicinsk abort i hemmet. Trots att Lennerhed i slutet av boken lyfter diskussionen till en internationell nivå saknas en mer genomgående skildring av aborträtten i de övriga europeiska länderna, vilket sannolikt påverkat resandet för att få abort under 1900-talet. Förklaringen till den svenska aborträtten kanske kan återfinnas i ett liknande internationellt omvandlingstryck och inte bara i inhemska händelser och opinioner.

Lennerhed har ingen teoretisk ansats och gör inga uttalade teoretiska poängar, men boken väcker ändå liv i centrala delar av den feministiska teoribildningen. Genom att kontrastera kvinnor som agenter i den rådande diskursen om kvinnlighet och dess koppling till moderskapet skildrar Lennerhed den komplexa spänningen mellan samhällets viktigmiserande kvinnosyn och kvinnors eget hanterande av sexualiteten. Lennerhed lyckas med konststycket att beskriva kvinnor som olika och med olika mål och antyder därmed också varför kvinnorörelsen länge var så tyst i den här frågan. Framför allt handlar boken dock om de kvinnor som tog livet i egna händer, i mer än en betydelse.

Historier om ett brott är skriven för en bredare publik än den akademiska, men är ändå ett viktigt bidrag till sexualitetens historia och genushistorien. Lennerhed skriver med en befriande lätthet som samtidigt visar på historiernas komplexitet. Språket är korrekt och med en värderingsfri ambition, men genomsyras samtidigt av en värme och respekt för de människor som skildras.

Klara Arnberg

Mats Greiff & Susanna Hedenborg (red.), *I sulky och sadel: trav- och galoppSPORTENS 1900-TALSHISTORIA*, Stockholm: Carlssons förlag, 2007. 224 s.

"Välkommen till stallbacken!", skriver historikern Mats Greiff och ekonomhistorikern Susanna Hedenborg i förordet till antologin *I sulky och sadel*. Författarnas stallbacke är en mötesplats, en skärningspunkt bakom trav- och galoppSPORTENS mer glamourösa scen, tävlingsbanan. I kulisserna ser antologins skribenter hur människors liv och verksamhet präglats av hierarkier och konflikter. Det uttalade syftet med antologin är att visa på dessa relationer, förklara svensk trav- och galoppSPORTENS historiska framväxt och hur den historiska processen bidragit till att definiera dagens sport. Förhållanden mellan människorna, i stallar, sulkyer och styrelserum, ställs i centrum i såväl den nutida som historiska analysen där författarna urskiljer fyra analyskategorier: social klass, genus, etnicitet och generation.

Det första av dessa perspektiv, social klass, utmejslas främst genom en granskning av svenska aktörer men också via en jämförelse mellan svensk och finsk travhistoria. Utifrån studier av tidningar från 1800-talets mitt menar Åsa Bonn,

doktorand vid Åbo Akademi, att finsk travsport till stor del präglats av bönder och deras hästar, och varit en del av finsk bonderomantik. Även om kappkörning och kappridning också ingått i det svenska bondesamhällets nöjen domineras den svenska kapplöpningshistorien av andra samhällsskikt. Etnologen Sara Berglund relaterar särskilt galoppporten till svensk aristokrati, medan travet beskrivs som mer folkligt, bland annat genom det norrländska kallblodstravet. Den generella historieskrivningen kring den så kallade avhästningen förläggs väl tidigt i Berglunds text. Däremot gör hon utmärkta iakttagelser kring travsportens födelse som ett resultat av en kulturkrock mellan hippologernas förbättringsiver och allmogens mer eller mindre spontana kappkörningar. Det är också intressant att läsa om 1800-talets kritik mot lanthästarna som heterogena, dåligt uppfödda och icke ändamålsenliga, allt med paralleller inom nötboskaps- och fårskötsel. Likaså intressant är tolkningen av hur en organiserad, penningkrävande sport motiverades med argument om tävlandet som metod för att testa hästarnas fysiska och mentala kvalitet, i syfte att få fram bra brukshästar för nationen.

Ytterligare klassperspektiv finns i Mats Greiffs och Susanna Hedenborgs studie av tidiga kvinnliga försök att komma in i den av män dominerade sporten. I mötet mellan klass och genus ser vi hur ett fåtal kvinnor, inte sällan döttrar till militärer, först kommer in i galoppporten och inleder en viss feminisering av den. Det är roligt att som läsare följa några av dessa tidiga, tuffa tjejer, som måste ha påverkat livet på den annars så mansdominerade stallbacken dit de, enligt Greiff och Hedenborg, blev mer välkomna då det uppstod brist på manliga tävlingsryttare under åren kring andra världskriget. Travsporten dominerades längre än galoppporten av män, ofta från enklare bakgrund, inte sällan söner till välkända hästkarlar. När antologin kommer in på nutida förhållanden ser vi också flickor, även med invandrarbakgrund, som byter ridskolan mot trav- och galoppstallar.

Kvinnors möjligheter att tävla inom travet öppnades inte på allvar förrän under 1970-talet, men inte heller därefter är relationerna helt enkla. Flera av artiklarna understryker faktum: att vara tjej och få vistas på stallbacken i trav- och galoppvärlden har varken historiskt eller i dag inneburit någon frihet från konflikter och hierarkier. Tvärtom, Greiffs och Hedenborgs texter visar på kvinnor som hänvisas till stallet, som knappast får synas och som arbetar gratis eller mot låg ersättning. Särskilt travsporten är, enligt Greiff och Hedenborg, starkt dominerad av män, svenska män. Här kan jag inte låta bli att referera författarnas iakttagelse av hur "manliga" egenskaper framhållits som motiv för att utestänga kvinnor, samtidigt som de tävlande manliga jockeyerna tvingas vara nästan omänskligt lätta.

Generationsperspektivet framträder bland annat via Mats Greiffs jämförelse mellan två män ur olika generationer: Sören Nordin och Stig H. Johansson. Djupläsning av de två travlegendernas memoarböcker visar enligt Greiff att en äldre travtränargeneration tillämpade mer "teknisk ingenjörskonst" medan en yngre anslutit sig till en omvårdnadsdiskurs. Jag har lite svårt att ta till mig förfat-

tarens slutsatser med underlag endast hos två memoarförfattare, men jag kan ansluta mig till tanken med hjälp av kapitlets avslutande kommentar att en ökad andel kvinnor i stallarna med tiden medverkat till en mindre teknisk och mer individinriktad syn på hästarna.

Susanna Hedenborg låter oss via en intervjustudie ana en värld där långt ifrån alla avskräcks av slit, orättvisor mellan kön, sexuella trakasserier, rå stämning och hierarkiska strukturer, utan stannar och fortsätter att älska detta arbete och "sina" hästar. Här finns en spänning mellan å ena sidan exploateringen av människor, särskilt kvinnor, å andra sidan galopp- och än mer travsportens kommersiella karaktär och penningflöde. Pengar och spel tas upp av huvudförfattarna, som bägge konstaterar att den kapitalkrävande sporten lett till en komplicerad och centraliserad organisationsstruktur, uppbyggd efter statligt initiativ.

Historikern Lars Berggren bidrar med en studie av 1910–1920-talens riksdagsdebatt om spel på hästkapplöpningar, totalisatorn. Trots detta upplever jag boken som lite diffus när det gäller spel och profit och hade gärna sett att författarna valt ett mindre deskriptivt perspektiv och i stället tagit tydligare ställning till spänningarna inom komplexet djur–människa–pengar–nöje.

En underliggande fråga som driver antologin är spänningen mellan överklassnöje och folksport, ett ämne som statsvetaren Joakim Tranquist brottas med i det sista kapitlet. De bilder som dessförinnan lyfts fram i antologin talar knappast för en historisk folklighet, och genom en prövning av begreppet folkrörelse kommer Tranquist fram till att det statliga inflytandet inom sporten är så starkt att det är svårt att tolka den som en folkrörelse i klassisk bemärkelse.

Antologin är ett välkommet bidrag till den hittills mycket begränsade svenska historiska forskningen kring hästar och hästsport. Bokens stora förtjänst är identifieringen och analysen av hierarkier, genus- och maktstrukturer, vilka alla dessutom kan fungera som utgångspunkter för fortsatt forskning kring hästar i andra perspektiv, inte minst historien om ridskolornas värld.

Carin Martiin Israelsson

Juhana Aunesluoma & Susanna Fellman (red.), *Från olika till jämlika: Finlands och Sveriges ekonomier på 1900-talet*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2006. 404 s.

Finland och Sverige kan i dag beskrivas som ekonomiska enäggstvillingar. Båda länderna utgör små öppna ekonomier, som på grund av sitt exportberoende är känsliga för internationella konjunkturer, men de har även en mycket likartad industriell struktur, där framför allt skogs-, metall- och teknologiindustri har spelat stor roll. Ländernas ekonomier är också starkt integrerade; redan vid

1900-talets början fanns ett tämligen omfattande samarbete, som med tanke på den geografiska närheten, den gemensamma historien och det svenska språkets ställning i Finland kanske kan förefalla självskrivet. Emellertid har den ekonomiska utvecklingen i de bägge länderna sedan riksdelen 1809 varit ojämn och relationerna har varierat. Sverige har under lång tid varit ekonomiskt starkare än det av krig och sociala konflikter svårt drabbade Finland, som i ekonomiskt avseende betraktats som underutvecklat och efterblivet, och som inte förrän helt nyligen så att säga kommit ikapp sitt grannland, det som en gång var den västra halvan av det gemensamma riket.

Från olika till jämlika är den tredje volymen av fyra som tillkommit inom forskningsprogrammet Svenskt i Finland, finskt i Sverige, vilket under Stig Strömholms och Nils Erik Villstrands ledning arbetat med att undersöka den "långvariga, livliga och mångdimensionella växelverkan mellan svenskt och finskt i Finland och Sverige". De fyra volymerna, som publicerats på såväl svenska som finska, behandlar den gemensamma *historien* fram till 1809, *samhället*, med särskilt fokus på moderna flyttningsrörelser, identitet och minoritetsproblematik, *ekonomi* tillsammans med politisk samverkan och konkurrens, samt *språken* som kommunikations- och maktmedel.

Denna tredje volym, en antologi bestående av tio artiklar, är resultatet av forskning som bedrivits i två projekt inom programmet, med syfte att utifrån ett historiskt perspektiv studera utvecklingsmönster i Finlands och Sveriges ekonomier. Medverkar gör tretton svenska och finska forskare, verksamma vid åtta olika lärosäten och myndigheter, några hemmahörande inom det ekonomiska fältet, andra inom det historiska och ekonomihistoriska. Arbetets redaktörer, Juhana Aunesluoma och Susanna Fellman, är båda verksamma vid Institutionen för samhällshistoria vid Helsingfors universitet och bidrar förutom med varsin artikel också med en översiktlig inledning. Här introduceras några i sammanhanget centrala begrepp, som globalisering, ekonomisk integration och konvergens.

Arbetet är indelat i tre tematiska avsnitt. I den första delen, "Tillväxt och kriser", avhandlas i fyra artiklar den makroekonomiska utvecklingen och ekonomiska kriser i Finland och Sverige, där framför allt krisen under 1990-talet belyses. Avsnittet inleds med ett bidrag av ekonomen Lars Fredrik Andersson och ekonomhistorikern Olle Krantz, vilka ger en översiktlig redogörelse för de senaste tvåhundra årens ekonomiska utveckling, och ländernas omvandling från agrara ekonomier till rika industriländer. Författarnas jämförelser visar att vägen mot ekonomisk likställdhet var ojämn – skillnaderna mellan ländernas ekonomiska utvecklingsnivå snarast ökade under 1900-talets början, för att under seklets andra hälft åter minska. Som Andersson och Krantz påpekar är denna konvergeringsprocess emellertid inte unik för Finland och Sverige – liknande tendenser kan under 1900-talets senare del observeras runt om i världen och bör, enligt författarna, ses som en följd av ekonomins internationalisering.

I avsnittets följande tre artiklar riktas uppmärksamheten mot 1900-talets ekonomiska kriser. Genom att studera samhällsekonomiska kostnader i form av produktions-, sysselsättnings- och inkomstbortfall identifierar ekonomerna Thomas Hagberg och Lars Jonung samtliga ekonomiska kriser i Sverige och Finland sedan slutet av 1800-talet. Inte så överraskande visar deras analys att flertalet kriser drabbat de båda länderna ungefär samtidigt, men författarna lyckas även identifiera tre perioder under 1900-talet då kriser inträffat i Sverige, utan att Finland drabbats. Deras undersökning visar också att 1990-talskrisen var exceptionellt svår och i vissa hänseenden innebar större förluster än 1930-talets djupa depression. Vad som orsakade 1990-talskrisen och hur den utvecklades diskuteras vidare i avsnittets nästföljande två bidrag, där kriserna i Sverige och Finland även jämförs med den samtida ekonomiska krisen i Asien.

I arbetets andra del, "Handel och integration", behandlas i tre artiklar det inbördes beroende som präglat svensk och finsk integrationspolitik samt utrikeshandelns betydelse för den ekonomiska utvecklingen. I avsnittets inledande bidrag behandlar Juhana Aunesluoma Finlands ekonomiska relationer till omvärlden, och i synnerhet Sverige, mot bakgrund av kalla krigets politik. För Finland, vars ekonomi efter andra världskriget var ytterst ansträngd, var det ekonomiska stödet från Sverige viktigt för landets återuppbyggnad. Sverige hade å sin sida ett intresse av att Finland integrerades med ekonomierna i väst, vilket man antog även skulle främja svensk ekonomi, men som Aunesluoma påpekar var Sveriges intressen i Finland i huvudsak av säkerhetspolitisk natur. Med sitt geografiska läge uppfattades Finland från svenskt håll fungera som ett slags buffertzoon, som skulle skydda Sverige mot Sovjetunionen.

Det tredje och avslutande avsnittet, "Företag och investeringar", består även det av tre artiklar och berör det svensk-finska företagsarbetet. I den sista av dessa behandlar ekonomhistorikern Marjatta Rahikainen svensk textil- och konfektionsindustris etableringar i Finland åren 1969–1973, då Finland i jämförelse med Sverige fortfarande var ett låglöneland och hade ett stort överskott av arbetskraft. Artikeln, som är en av volymens mest intressanta, belyser en fas av globaliseringens historia som tidigare ägnats liten uppmärksamhet och erbjuder läsaren insyn i hur den internationella ekonomins omvandling tog sig uttryck på lokalnivå.

Som framhållits kan Finland och Sverige i dag beskrivas som ekonomiska tvillingar, men som artiklarna i *Från olika till jämlika* visar har vägen dit varit ojämna. Volymen bidrar med ny kunskap om det gångna seklets ekonomiska utveckling på ömse sidor om Bottenviken, samt om hur den ömsesidiga ekonomiska påverkan länderna emellan kan relateras till den internationella utvecklingen. Det historiska perspektivet är i några av bidragen underartikulerat och torde därför snarare appellera till den företags- och nationalekonomiskt intresserade läsekretsen, men sammantaget ger volymen ändå en god bild av hur de båda staternas ekonomier divergerat och konvergerat.

Emma Pettersson

Olle Sundström, *Kampen mot "schamanismen": sovjetisk religionspolitik gentemot inhemska religioner i Sibirien och norra Ryssland*, Uppsala: Swedish Science Press, 2007. 221 s.

Olle Sundström har skrivit en lättläst och fängslande bok om två besvärliga ämnen, marxism-leninismen respektive de små folkens öde i det sovjetiska Norrland under 1900-talet. Citattecknen kring ordet "schamanism" åstadkommer en *Verfremdungseffekt* som väcker läsarens nyfikenhet. Varför har en bok som i övrigt transkriberar den ryska skriften korrekt en term med tysk stavning i titeln? Svaret ges när Sundström på bokens sista sidor skriver *sjamanizm* för att karakterisera den nutida befolkningens intresse för sin kultur. "Schamanism" är fiendens term!

Författaren ägnar halva boken åt ämnet marxism-leninismens grunder. Denna inledning är en god grund när man skall försöka förstå den särskilda "pragmatiska fundamentalism" som gjorde läran till en sekulär religion som blev ett smidigt och effektivt indoktrineringsinstrument. Den marxist-leninistiska antireligiösa politiken löste den klassiska motsättningen om huruvida "basen" eller "överbyggnaden" är avgörande för den historiska processen i konkreta förändringssituationer genom att Lenin och hans efterföljare lät antireligiös propaganda och förbud mot religionsutövning gå hand i hand med den ekonomiska politik som skulle förändra människornas materiella levnadsvillkor.

Kampen mot "schamanismen" är en skildring av en svärdsmission, men i stället för bibeln och svärdet var instrumenten Marx', Engels, Lenins och Stalins skrifter och arkebuseringsplutonen. Kuvandet av ursprungsbefolkningen i Sibirien och norra Ryssland var ett utflöde av samma politik som vi känner till som kollektivisering och terrorn. Tron på historiens framåtskridande mot det kommunistiska slutmålet var stark, men samtidigt gällde det att med alla medel, inte minst tvång och terror, påskynda den förutbestämda utvecklingen.

"Schaman" var en term som var lika nedsättande som termen "kulak". En "schaman" definierades av de marxistiska missionärerna i Sovjetunionen som "den ledande person [...] som motsatte sig de socialistiska omvälvningarna och gjorde det genom att åberopa sin inhemska världsåskådning och ritualiserade detta motstånd i enlighet med denna världsåskådning" (s. 199). "Schaman" var således en ideologisk och politisk konstruktion. Men de på detta sätt konstruerade "schamanerna" blev verkliga mänskliga offer för politiken.

"Schamaner" kallades alla som förknippades med de icke-kristna föreställningarna och riterna. Genom ett dekret från partiets centralkommitté 1926 berövades "schamanerna" och deras familjer medborgerliga rättigheter. Det innebar att de inte fick ha egendom eller vara med i kolchozer och kooperativ. De fick inte tillgång till åkerjord, jaktmarker eller fiskbestånd. Deras barn fick inte gå i internatskolor eller genomgå högre utbildning. Förföljelsen under 1920-talet

var dock mild jämfört med "den fullblodsrepression som skulle komma under 1930-talet" (s. 129).

Tidigare forskning, både rysk och utländsk, har behandlat förföljelsen av de små folken tämligen summariskt. Det finns, enligt Sundström, inga systematiska uppgifter om antalet fängslade och avrättade "schamaner" eller vad de formellt anklagades för. Efter Sovjetunionens försvinnande har emellertid muntlig historia-metoder använts för att på grundval av gamla människors berättelser som tillhör folken chanter, sacha, nananjer och ultjer rekonstruera hur repressionen gick till. Det visar sig att det var samma mönster som i övriga repressionsvågor i sovjetstaten. Först användes ungtkommunister ur ursprungsbefolkningen som "missionärer", men då dessa bara åstadkom att religionsutövningen fortsatte i det privata, kom därefter folk från säkerhetstjänsten NKVD och genomförde arresteringar och avrättningar på ort och ställe.

De små folken i norr hade inte ryska som modersmål, men med början under mellankrigstiden och mera intensivt under efterkrigstiden styrdes språkpolitiken av ambitionen att göra ryska till förstaspråk. Inte bara de renskötande nomadernas utan även den bofasta befolkningens barn sattes i ryskspråkiga barnkrubbor och internatskolor. Det visade sig att övergången till ryska var den mest effektiva (anti-)religionspolitiken. Barnen blev marxistiskt uppfostrade och förlorade all kunskap om och kontakt med de inhemska religionerna, eftersom dessa var knutna till de respektive minoritetsspråk som de unga förlorade.

Den sovjetiska kampen mot "schamanismen" framstår i Sundströms empiriskt väl grundade analys som en särdeles blodig variant av den sociala ingenjörskonst som har utmärkt västerländsk koloniserings- och moderniseringspolitik generellt, om den så har grundats på kristen eller marxistisk tro. Författaren gör inte direkta jämförelser med nordisk politik, men om man bortser från den i och för sig ohyggliga verklighet som terrorn utgjorde, kan vissa sovjetiska åtgärder efter Stalintiden faktiskt jämföras med den svenska statens politik mot samer och tornedalsfinnar. Sundström börjar och avslutar sin skildring med att visa att vi i våra dagar dessutom i det ryska exemplet kan se en rörelse nedifrån, en vårdnad av kulturen som påminner om kampen hos samebefolkningen i den skandinaviska fjällregionen.

Skillnaderna mellan Skandinavien och norra Ryssland och Sibirien är förvisso enorma men Sundströms inklämmande berättelse om de små folken i norr leder ändå tankarna till det historiska ödet för Sveriges egna "små folk i norr". Historien är internationell.

Kristian Gerner

Ylva Hasselberg, *Industrisamhällets förkunnare: Eli Heckscher, Arthur Montgomery, Bertil Boëthius och svensk ekonomisk historia 1920–1950*, Stockholm: Gidlunds, 2007. 392 s.

Med sitt arbete *Industrisamhällets förkunnare* vill Ylva Hasselberg analysera framväxten av disciplinen ekonomisk historia i Sverige. Ämnet föddes formellt 1948, när tre permanenta tjänster skapades vid universiteten i Uppsala, Lund och Göteborg. Historien bakom detta genombrott stavas på ett märkligt sätt Eli F. Heckscher. Det är om hans envisa arbete för att mejsla ut och bereda plats för ämnet som Hasselbergs arbete handlar. Historien utvecklar sig på flera plan: industrisamhället krävde att bli förklarad och det akademiska fältet tvingades hantera detta nya. Heckscher tog sig personligen an uppgiften att med sin intellektuella tyngd och sina personliga kontakter sjösätta en ny disciplin. Det betyder inte att han skapade ett ämne till sin vetenskapliga avbild; till det spännande hör hur han manövrerade för att så sina frön i god jord. De första professorerna i ämnet anknöt snarare till brittisk och dansk empirism än till hans eget frågestyrda och neoklassiskt teorianknutna sätt att arbeta.

Hasselberg utgår från två teorielement: Dels den bourdieuska fältteorin – hur utvecklades den nya doxa som skulle bli ämnets fält? – dels ett av hennes favoritredskap, nätverksteorin, en form av institutionalism där det finns utrymme för förklaringar också på det personliga planet. Attraktionen mellan forskare får ett egenvärde, den skapar dynamik.

Avstampet tas i Heckschers tunga uppsats från 1904 med den nästan koketta titeln "Ekonomisk historia: några antydningar". Så följer Hasselberg via texter och brev omsorgsfullt Heckschers vägval i dialog och konkurrens med de två etablerade ämnena nationalekonomi och historia. Båda hade sina stora strider under mellankrigstiden, Heckscher drogs in i dem båda. Bland historikerna tillhörde han den berömda "juntan", Harald Hjärnes elever från Uppsala, som bands samman av kraven på universalism och statsnytta. Dessa nationella och konservativa uppsvenskar utmanades av den weibullska skolan. Den avgörande fäktingen stod kring tillsättandet av den professur i Uppsala som Erik Lönnroth fick 1942, en manifestation av Weibullskolans seger. Det intressanta är att Heckscher strängt taget svek "juntan" genom att stödja Lönnroth; sitt eget ekonomisk-historiska fält ville han ha weibullskt "rent", en vetenskaplighet utan ideologisk färgning.

Som nationalekonom var Heckscher från början i hög grad intresserad av statsnyttan, att dra slutsatser om politik från vetenskapen. Men han tyckte att den extroverte Gustav Cassel gick för långt, att han sålde sig till den rådande opinionen. Heckscher lutade sig då i stället mot sin egen lärare, den inbundne teoretikern David Davidson. Motsättningen mellan de politiska och vetenskapliga polerna skärptes när Stockholmsskolans båda stjärnskott Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin gled in i politiken och en ny generation ekonomer fick statsmaktens öra. Avlövad

sitt politiska inflytande fann Heckscher en refug i den ekonomiska historien. Där trodde han sig finna de "vetenskapliga" sanningar som skulle vederlägga 1930-talets ekonomiska teorier. Den polemik som fördes mellan makarna Myrdal och makarna Heckscher kring *Kris i befolkningsfrågan* illustrerar på ett slående sätt skillnaderna i synsätt.

Det ekonomisk-historiska fältet var alltså klart avgränsat på 1930-talet. Ekonomisk-historiska institutet hade skapats redan 1929 i samarbete mellan Handelshögskolan och Stockholms högskola och Heckscher hade fått sin personliga professor i ämnet.

Heckschers egna tolkningar av sin tid översattes i doxan. Men han var inte ensam. Arthur Montgomery och Bertil Boëthius hade länge varit Heckschers viktigaste drabanter, något som är tydligt avläsbart i hans korrespondens. De valdes båda in i det nya institutets styrelse. Deras roller ser Hasselberg som följer både av deras nära vänskap till Heckscher och av deras vetenskapliga arbete, som fyllde ut det ekonomisk-historiska fältet. Montgomery skrev välavvägda berättelser om hur det moderna Sverige vuxit fram, allt mer ur socialhistorisk synvinkel. Slutpunkten var Saltsjöbadsavtalets harmoni. Boëthius berättade också, men främst rörande det förindustriella bondesamhället, om den livsform där pliktuppfyllelse, trohet och omsorg tillsammans med närhet till naturen skapade trygghet.

Med Montgomerys och Boëthius tillskott kunde det nya ämnet täcka in samhällsomvandlingen i hela dess bredd och erbjuda en tolkning som gjorde det nya samhället begripligt för det svenska folket. Historiebruk är en term som Hasselberg inte närmare utvecklar, men i anslutning till *science and technology studies* talar hon om den nya "stora berättelse" som tar form: "fredens och folkens historia" tillsammans med "den framgångsrika svenska industrins historia". Heckscher var en folkupplysare, något som alltför lite har understrukits tidigare, menar hon.

Det är högklassig vetenskapshistoria och högklassig biografisk forskning som Hasselberg presenterar. Nätverksteorin passar i detta fall som hand i handske. Tillsättningsstrider och tolkningskonflikter förädlas från akademiskt skvaller till god vetenskapssociologi. Berättelsen interfolieras av reflektioner och analyser av stort allmänt intresse. Ett av dessa avsnitt gäller spänningen mellan text och budskap, eller mellan berättelse och analys. Hon använder effektivt sin egen framställning som illustration till detta problem, som ständigt vandrar vid ekonom-historikerns sida.

Ylva Hasselbergs bok smakar mer, inte minst därför att den så direkt berör den debatt som alltför sparsamt förs inom ekonomisk historia i dag. Närmast ser vi fram emot hennes utlovade del två, där hon skall behandla ämnet under den första generationen professorer på 1950- och 1960-talen. Hon har alla förutsättningar att sedan ta sig an den följande perioden, då en offensiv historiematerialism och strukturhistoria bröt sönder det ekonomisk-historiska fält som Heckscher snickrat ihop. Marxismen, som han så bestämt avvisat, företrädades från slutet

av 1970-talet av två "förkunnare" inte bara inom vetenskapen utan också rent partipolitiskt.

Men kanske ännu hellre skulle man vilja se en Heckscher-biografi från Ylva Hasselbergs hand. Det är skamligt att vi ännu ett halvsekel efter hans bortgång inte har en fullödig biografi över denna centralfigur i svenskt intellektuellt 1900-tal. Hasselberg visar i detta arbete sina anlag för sådant arbete; hon kan på ett känsligt sätt förena tiden med livsverket och personligheten.

Ulf Olsson

Lotte Mjöberg, *Att sluta cirkeln: aboriginerna, Eric och jag*, Stockholm: Carlssons bokförlag, 2006. 107 s.

Lotte Mjöbergs bok om sin släkting naturvetaren Eric Mjöberg och dennes forskningsresor i Australien fokuserar i stor utsträckning på de aboriginiska skelett som Eric Mjöberg smugglade ut från Kimberlyområdet i Western Australia. Det handlar dock i lika stor utsträckning om en resa för författaren själv, både en yttre i form av två besök i Australien och en inre där hon försöker förstå sina egna drivkrafter till resorna liksom Mjöbergs. Det bör redan inledningsvis sägas att detta inte är en vetenskaplig studie, vilket författaren också klargör, varför det inte kan ställas samma krav på den som på ett vetenskapligt verk. Boken berör dock viktiga frågor såsom vetenskapens roll i undertryckandet av urfolk, den socialdarwinistiska synen på dem samt den i dag mycket aktuella frågan om repatriering av bortförda kvarlevor av individer från olika urfolk som har hamnat på museer och forskningsinstitutioner runt om i världen.

Det finns dock mycket som saknas i boken, åtminstone ur en historikers perspektiv. I sin skildring av Eric Mjöbergs resor låter författaren i stor utsträckning honom själv beskriva det hela genom att mycket generöst citera hans egna texter och brev, framför allt den populärvetenskapliga boken *Bland vilda djur och folk i Australien* från 1915. Hans text får dock stå utan kommentarer eller reflektioner, vilket är en svaghet. Hans drivkrafter och världsbild sätts endast bristfälligt in i sin samtid, varför det är svårt att läsa Mjöbergs egna starkt rasistiska åsikter om aboriginerna och hans triumfatoriska återberättande av gravskändningarna utan att vilja problematisera dessa utsagor. Dessvärre ägnas även väldigt lite utrymme åt själva repatrieringen av de återfunna skeletten som Mjöberg samlade in, liksom åt drivkrafterna till beslutet att genomföra denna principiellt mycket viktiga åtgärd från den svenska regeringens sida, betydelsefull i den pågående debatten rörande repatriering.

Författarens eget möte med aboriginiska åldermän i Kimberlyområdet, där hon bad om ursäkt för sin släktings agerande, beskrivs gripande, men det är också enda gången texten verkligen har någon större genomslagskraft. Ur ett historiskt

perspektiv skrapar författaren tyvärr endast på ytan till intressanta frågor, men läsaren lämnas sedan att på egen hand finna annan litteratur som kan leda vidare och djupare in i frågorna.

Patrik Lantto

Lars Hansson & Malin Thor (red.), *Muntlig historia*, Lund: Studentlitteratur, 2006. 195 s.

Muntlig historia introducerades i Sverige under 1980-talet. En viktig roll hade Paul Thompsons bok *Det förgångnas röst* (1980; orig: *The voice of the past*, 1978). I boken beskrevs kunnigt och engagerat hur forskare, men också studenter, skolelever och så kallade gräv där du står-forskare, med hjälp av intervjuer kunde undersöka äldre tiders arbetsvillkor, familjeförhållanden, bygemenskaper med mera. Bokens genomslag berodde givetvis på att socialhistoriker och andra under 1970-talet börjat fokusera vanliga människors liv och hur dessa agerat. Det fanns inte bara strukturer utan också aktörer. Ett grundläggande problem var dock att underordnade grupper och individer har satt få avtryck i traditionellt källmaterial. Intervjumetoden erbjöd en möjlighet att komma runt denna problematik, förutsatt att man sysslade med 1900-talet.

Nu har det gått 30 år sedan Thompsons bok ursprungligen publicerades och den har i Sverige följts av många avhandlingar och artiklar där intervjumetod används. Det har blivit en metod bland andra. Samtidigt finns det historiker, företrädesvis bland den yngre generationen, som sedan 1990-talet efterlyst en kritisk och teoretisk diskussion om vad som sker i mötet mellan informant och forskare. En central tankegång är, som Malin Thor skriver i antologins inledning, att "[i]ntervjumetoden är mer än en metod". Denna tanke utgör också huvudtema i *Muntlig historia* där sju historiker utifrån egna erfarenheter problematiserar intervjumetoden. Boken är skriven i ett svenskt perspektiv och för en svensk publik. De flesta exemplen är hämtade från det arbetslivshistoriska fältet och då mer specifikt den forskning som utförts i Lund, Malmö och Växjö. Det här betyder bland annat att forskningscirkeln ägnas ett betydande intresse.

Boken består av fyra tematiska delar. I del ett behandlas forskning baserad på individuella levnadsöden och i del två kollektiva intervjuer utförda inom ramen för så kallade forskningscirklar. Del tre och fyra, "Metodövningar" respektive "Undervisning i muntlig historia", får ett relativt begränsat utrymme (omkring en tiondel av bokens text) och känns därför som ett pedagogiskt påhäng.

En av boken förtjänster är att teoretiska resonemang och kritiska reflektioner genomgående åskådliggörs med konkreta exempel från författarnas forskning. Det här betyder att boken kan läsas med behållning av dem som inte är så bekanta med intervjumetoden, men också av dem som har egen erfarenhet och vill ta del av hur

andra gått tillväga. Det är till exempel många som under 1980- och 1990-talen talat om forskningscirkeln och dess förtjänster men kanske inte alltid vetat så mycket om hur en sådan faktiskt fungerar. Hur går man tillväga för att starta en cirkel? Denna och liknande frågor besvaras i boken. Flera av författarna, främst Lars Olsson och Marion Leffler, beskriver också hur det gick till när muntlig historia etablerades i Sverige. Här hade jag dock gärna sett en utförligare redogörelse av kritiken mot muntlig historia. Jag har nämligen intrycket att kritikernas antal och inflytande överdrivits.

Malin Thor pläderar för en uppgradering av muntliga källor som material och metod i historisk forskning och stödjer sig på Maria Ågren som argumenterat för att källkritiken också borde handla om källornas synlighet. Den klassiska källkritikens frågor om närhet, beroende och tendens är viktiga men förutsätter ett källmaterial. Genom att intervjua underordnade människor skapas ett källmaterial, vilket också betyder att historiska subjekt synliggörs. Men hur gör man om de historiska aktörerna har åsikter som inte bör synliggöras? Om det till exempel rör sig om en nationalsocialist? Det är ju inte alltid som forskningen rör historiska subjekt som vi sympatiserar med, även om de som skrivit om muntlig historia ibland tycks förutsätta detta. Denna problematik behandlas på ett personligt och intressant sätt av Martin Estvall. Utgångspunkten är en intervju han gjort med en äldre nationalsocialist. Estvall menar att forskaren bör "vara beredd på att möta en människa, och att detta möte i någon form kommer att påverka båda deltagarna och därmed den källa som skapats".

Mats Greiff visar i sitt bidrag hur ett individuellt arbetslivsöde kan användas för att skildra industrijänstemannaaarbetets omvandling under mellankrigsdecennierna. Greiff betonar vikten av att kombinera muntliga källor och olika slags skriftliga källor, en ganska vanlig ståndpunkt bland arbetslivshistoriker. Han tillhör de forskare som vill rekonstruera det förflutna med hjälp av intervjuer, inte primärt dekonstruera berättelser om det förflutna.

Del två avslutas med två kapitel som båda behandlar det ojämlika mötet mellan forskare och informant och riskerna med livsberättelser. Minnet är selektivt och det förflutna ses i ljuset av nuet. Problemet med tillrättalagda efterhandskonstruktioner, medvetna och omedvetna, minskar enligt Lars Hansson om forskare och informanter tar hjälp av fysiska lämningar i form av gamla foton, protokoll och arbetsredskap. Det öppnar också för ett mer jämlikt förhållande mellan forskare och informanter. Marion Lefflers artikel är mer abstrakt och principiellt hållen då hon renodlar, och kontrasterar, historiematerialisters och poststrukturalisters sätt att hantera informanternas utsagor om det förflutna. Enligt Leffler problematiserar historiematerialister inte i tillräcklig utsträckning begrepp som erfarenhet, minne och identitet utan de ses som uttryck för en oförmedlad verklighet. Å andra sidan underkänner Leffler en renodlad poststrukturalistisk hållning då forskningscirkeldeltagarna torde förvänta sig att fokus ligger på innehållet i det

som berättas, inte på de språkliga utsagorna i sig och hur informanterna styrts av diskursiva processer.

Muntlig historia är en bra och användbar bok för den som önskar sig en lätt-tillgänglig och snabb introduktion i ämnet. Man får även veta hur det gick till när denna metod etablerades i Sverige. I boken problematiseras också på ett bra sätt mötet mellan informant och forskare, vad man bör tänka på inför en intervju. Den som vill fördjupa sig ytterligare kan förslagsvis gå vidare till Paul Thompsons *The voice of the past*, vars senaste reviderade upplaga kom 2000.

Jonny Hjelm

Carina Renander, *Förförande fiktion eller historieförmedling? Arn-serien, historiemedvetande och historiedidaktik*, Skrifter med historiska perspektiv 4, Malmö: Malmö högskola, 2007. 329 s.

Jan Guillous boktrilogi om tempelriddaren Arn är en av det senaste årtiondets största svenska försäljningssuccéer och filmatiseringen har till dags dato lockat över 1,2 miljoner svenskar till biograferna. Arn-böckernas stora genomslag inbjuder till analyser av hur historia kommuniceras, vad som utmärker historia som vetenskap respektive fiktion, samt till diskussioner kring form och innehåll – aspekter som varit sparsamt företrädda i traditionell historievetenskap men ofta förekommande i modern historiedidaktisk forskning.

Carina Renander utgår från begreppet historiemedvetande, som fått en central position både i modern historiedidaktisk forskning och i målbeskrivningarna för skolans historieämne. Till grund för den genreanalys som utförs i bokens andra del ligger frågor om innehåll i Arn-romanerna och vad som skiljer dessa från andra typer av historieförmedling. Hon behandlar även den historiska romanen som genre. I fyra kapitel analyseras de enligt Renander mest centrala temana i Arn-sviten: manligt och kvinnligt; det heliga kriget; det mångkulturella samhället samt makt, lag och rätt. Avslutningsvis diskuterar hon hur Guillou har hanterat den traditionella historiska romanens genrekonventioner.

Förförande fiktion eller historieförmedling? är, för att vara en licentiatavhandling, en omfattande undersökning i fråga om sidantal och undersökningsaspekter. Den lider dock av att centrala begrepp och utgångspunkter förblir oklara. Överlag är de historiedidaktiska slutsatserna av väldigt olika slag och kvalitet. Att Guillou är "lättläst och underhållande" är mindre intressant både som innehållsanalys av hans böcker och som historiedidaktisk slutsats. Ofta skymmer fokuseringen på sakhistorien eller utläggningar om olika teknikaliteter den historiedidaktiska sikten. Visst betecknade saracener ett språkområde och inte en religion, men poängen i Guillous böcker är att benämningen är en markering av att de var muslimer.

Återkommande betonar Renander att Guillous böcker är exempel på en för-
enkling av historien. Bakom detta uttalande ligger tanken på att den faktiska
historien är för stor och svår för eleverna att ta del av, men att de skulle må bra
av ett urval av den senaste forskningen. Domslutet är att Arn-serien är som bäst
när Guillou har läst på som mest. Anakronismer finner däremot ingen nåd. Det
är en problematisk slutsats. Vad som är en anakronism i historievetenskapligt
hänseende kan vara en nödvändighet i romanernas universum för att knyta sam-
man då och nu. Den historiedidaktiska grundbulten är att Arn-romanerna i första
hand är underhållningsprodukter. Som skönlitterär författare måste Guillou lägga
tyngdpunkten på att skriva dramaturgiskt trovärdiga berättelser.

En annan central historiedidaktisk fråga som inte får något svar i Renanders
bok är var historiemedvetande står att finna. Flertalet som använt sig av begreppet
betonar att det är fråga om en mental process. Med denna slutsats i åtanke har
flera forskare under senare år påtalat att en viktig funktion av historiemedvetande
är heuristisk och att historien aldrig kan förstås enbart med hänvisningar till det
förflutna.

Är det då möjligt att finna historiemedvetande i Arn-böckerna? Renander
svarar ja, men att mekaniskt bocka av de tillfällen då personerna i boken talar i
futurum är inte detsamma som att undersöka historiemedvetande. Därtill hand-
lar det i Guillous romaner huvudsakligen om samband mellan då och nu, inte
mellan då, nu och sedan. En alternativ ansats hade varit att ta fasta på filosofen
och historiedidaktikern Jörn Rüsens slutsats att historiemedvetande aktiveras av
”borderline events” – kriser, katastrofer, trauman och stora förändringar.

Ett annat hjälpmedel hade kunnat vara Per Eliassons bidrag i *Historien är nu:
en introduktion till historiedidaktiken* (2004), i vilket han analyserar hur historia
bedöms i skolan och om det är möjligt att fördjupa ett historiemedvetande. Vad
är det för historiska kunskaper som blir resultatet av en kronologiskt upplagd his-
toria kontra en historieundervisning som tar sin utgångspunkt i nuet, i frågor om
identiteter och moral? Renander visar att Guillou ankyter till båda perspektiven,
men vilket har störst tyngd? Är den kronologiska framställningen egentligen ett
trick för att locka in läsaren i en berättelse som huvudsakligen handlar om oss här
och nu? Mycket tyder på det. Renander ger exempel på hur läsaren av Arn-böck-
erna får insikter i hur det var att leva på medeltiden. Dessa insikter kan emellertid
likaväl sägas handla om modern historia; i Guillous medeltidsskildringar finner
vi på var och varannan sida hänvisningar till bland annat suffragetterrörelsen och
aktuella motsättningar i Mellanöstern.

En annan oklarhet i anslutning till begreppet historiemedvetande är Renanders
uppdelning i aktivt, passivt, utvecklande respektive fördjupande historiemedve-
tande. De egenskaper som återfinns under aktivt historiemedvetande är i allt vä-
sentligt detsamma som de som sägs utmärka ett passivt historiemedvetande. Mest
problematiskt är det som författaren benämner fördjupat historiemedvetande.

Det går enligt min mening inte att tala om sanna och falska historiemedvetanden. Alla har ett historiemedvetande, och det är ingen mening att rangordna bättre eller sämre. Den argumenterande förmåga som Renander menar utmärker ett fördjupat historiemedvetande är i själva verket en klassisk historievetenskaplig ståndpunkt, och de perspektiv som hon efterlyser skulle snarast kunna liknas vid begreppet historiesyn.

Till bokens fördelar hör flera av Renanders närläsningar. Hade de matchats av en fördjupad och konsekvent begrepps- och teorianvändning och analyser av Jan Guillous politiska profil och plats i den svenska offentligheten, hade glappet mellan historiedidaktik och litteraturanalys inte blivit lika stort som nu är fallet. Då hade dessutom fler svar kunnat ges på frågan om vad det är som får så många att vilja ta del av Arns öden och äventyr.

Ulf Zander